

İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne

Dr. Taner ASLAN*

Özet: Çalışma, ilk olarak *İttihad-ı Osmanî* adıyla kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu adı almasına kadar geçen tarihi hadiseleri ele almaktadır. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti 2. Abdülhamit'in "istibdat" idaresine karşı bir oluşum olarak ve Batıdaki yeni gelişmelerin etkisi ile ortaya çıkmıştır. Askeri Tıbbiye'de kuruluşu tamamlanan Cemiyet, ilk zamanlarda mektep talebeleri arasında yayılmıştır. Üyeleri umumiyetle gençlerden oluşmaktaydı. Paris'te bulunan Ahmet Rıza ve Cemiyet tarafından Avrupa'ya gönderilen Dr. Nazım'ın birlikte çalışmaları neticesinde Cemiyet, Terakki ve İttihat adını almıştır. Balkanlarda da "istibdat" idaresine karşı Bursalı Mehmet Tahir, Talat Bey ve arkadaşları tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur. İşte Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Paris merkezli Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin birleşmesinden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı doğmuştur.

Anahtar Kelimeler: İttihad-ı Osmanî, Terakki ve İttihat, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

1. Giriş

Osmanlı Devleti'ne Batı merkezli fikir ve hareketlerin girmesi Batılılaşma ile olmuştur. Eğitim ya da bilgi ve görgüsünü geliştirmek amacıyla Avrupa'ya giden Osmanlı aydınları, Batının özgürlük, eşitlik gibi fikirlerinden etkilenmişlerdir. Avrupa'daki gelişmelerin hürriyet ve eşitlik neticesinde meydana geldiği düşüncesinden hareketle, Batılı fikir ve değerlerin Osmanlıya getirilmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir. Osmanlının da bu tür fikirlerle gelişeceği inancına sahip olmuşlardır. Bu fikirleri benimseyenler, Osmanlının öteden beri Batılılaşma siyaseti takip etmesine karşın, ciddi manada bir gelişme yakalayamamasının arka planında, Batılı manada fikir hareketlerinin tam manasıyla Osmanlıda yerleşmemesinin yattığını ileri sürmüşlerdir.

Batıya her ne surette olursa olsun gidenler, Batının eşitlik-hürriyet gibi fikirlerini benimsemişler ve bu fikirlerin Osmanlı Devleti'ne girmesini sağlamışlardır. Bu fikirleri ise basın ve neşriyat yoluyla yaymışlardır. Osmanlı Devleti'nde meşruti bir sistemin tesisine çalışan Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu dü-

* Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / AKSARAY
taneraslan1972@mynet.com

şüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Devletin anayasal bir düzene kavuşmasının gereğini her düzlemde savunan Cemiyet mensupları, Osmanlı Devleti'nde özgürlük fikirlerinin mimarı olmuşlardır. Cemiyet, bu düşüncelere önderlik etmiş ve kendisinden sonra oluşacak teşekküllere de ön ayak olmuştur. Jön Türk hareketi de aynı kaynaktan beslenen bir harekettir. Hareketin fikri alt yapısı yine Batı orijinlidir. Onlar Osmanlı Devleti'nin, içinde bulunduğu bunalımdan kurtulmasının yolunun, Batılı fikirler ile Batının idarî, siyasî ve sosyal gelişmelerinin iktibas edilerek Osmanlıya uyarlanmasından geçtiği düşüncesini benimsemişlerdir.

2. İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin Teşekkülü

Şûrâ-yı Ümmet gazetesinin “Hükûmet-i meşrûta ve ıslahât-ı umûmiye taraftarları”¹ şeklinde isimlendirdiği ve Osmanlıların, “Ahrâr-ı Osmaniye” (Okandan 1968: 234) dedikleri Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, “hürriyeti ilan ve herkese müsâvât ve adâlet vermek” (Kohen 1328: 43) ve “istibdat” idaresini meşrûfî bir yönetime dönüştürmek maksadıyla 21 Mayıs 1305 (2 Haziran 1889) tarihinde İbrahim Temo (Ohri), Abdullah Cevdet (Arapkir), İshak Sükuî (Diyarbakır), Çerkez Mehmet Reşid (Kafkasya), daha sonra Hikmet Emin (Konya), Cevdet Osman, Kerim Sebatî, Mekkeli Sabri Bey, Selanikli Dr. Nazım Bey, Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Bakülü Hüseyinzade Ali tarafından teşekkül edilmiştir (Tunaya 1952: 104; Çankaya 1968-1969/III: 628-629; Hanioğlu 1986/I: 173; Mardin 1964: 43; Kuran 1959: 54-55; Ramsaur 1972: 30; Birinci 2001: 45).² Gizli olarak teşkil edilen Cemiyetin ilk adı, “İttihad-ı Osmanî” ya da “İnkılab-ı Osmanî”dir.³

Cemiyetin teşekkülünde rol oynayan grup Jön Türkler olarak addedilmektedir. Jön Türkler⁴ I. ve II. Meşrutiyeti hazırlayan hareketlenme içindeki tüm aydın kitlesi için kullanılmıştır (Tunaya 1952: 161; Ramsaur 1972: 19). Aynı zamanda bu hareket bir orta sınıf burjuvazi harekettir (Tunaya 1952: 153). Jön Türk, bir bakıma Batının aynasına bakarak üretilen bir kavramdı. Jön Türk ismi Fransızca “Jeune Turc” deyiminden gelmektedir. Jön Türkler “Osmanlı Devleti'nde asrî ihtiyaçlara göre değişiklik yapmak isteyen ihtilâlcilere” verilen bir addır (Kuran 1945: Önsöz). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen *Osmanlı* gazetesi Jön Türkler hakkında şunları yazar:

“Vatanın içinde bulunan mahalliği takdîr ile tahlisi için ahkâm-ı şer'îye ve kanûniyenin bir an evvel istihâl-i mer'iyetine çalışan, müte-hassis, fedakâr bülâned-i amel, yirmi otuz yaşındaki Osmanlılar daha doğrusu genç gönüllü, genç fikirli umûm Osmanlılar”dır (Osmanlı, sayı 31, 1 Mart 1899: 6). Jön Türk tanımına dair bir Jön Türk gazetesi olan *Hak* gazetesinde ise şu tanıma yer verilmektedir; “Jön Türk ne demektir? İstibdâdın aleyhinde bulunan efkâr-ı münevvere sahibi, hâl-i hazırda ise istibdâd sizin vücûdunuzla kâimdir. Bu cihetle eğer

siz var iseniz fırka-i ahrâr da mevcuttur. Hatta siz yok olduğunuz zaman dahi bu fırka mevcut bulunacaktır. Bu fikir teessüs etmiştir.” (“Jön Türk ve Ermeni”, Hak, sayı 1, 8 Ramazan 1318: 1). Cemiyetin kurucularından Abdullah Cevdet, Mısır’da 1326’da kaleme aldığı aynı zamanda Cenevre’de de neşredilen İki Emel adlı eserinde, Jön Türklerin devleti nasıl kurtaracaklarını, neyi ikame edeceklerini, niçin var olduklarından bahseder; “Neyi tesis ve ihyâ etmek? Nerede tesis ve ihyâ etmek? Nasıl tesis ve ihyâ etmek?... Ahaliyi tesis ve ihyâ etmek saha-i terakkide tesis etmek, ziyâ-yı ilim ve fazîlet ile tesis ve ihyâ etmek... Mâzînin, ahenk ve terakkiye uymayan cereyanına sed çekmek, bâtil âkide ve hurâfeleri zekâ, tefekkür, fen ve sanayiinin teftiş ve nezâreti altında mahvetmek lazımdır” (Abdullah Cevdet 1316: 3-28). M. Şükrü Hanioğlu Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902) adlı eserinde Jön Türkler hakkında şunları söyler; “Jön Türklük, eskiye karşı yeniyi dinin toplumdaki rolüne karşı bilimi savunan ve yeni ilişkiler sistemi arzulayan bir kategoridir” (Hanioğlu 1966: 72).

Teşekkülünde Mason ve Carbonari teşkilatlarının da etkili olduğu⁵ Cemiyetin kurulmasına neden olan etken, Devlet-i Ali’nin içinde bulunduğu siyasî, idarî, sosyal ve iktisadi bunalımdı. Hürriyet fikirlerinin hemen her türlüşününün taraftarı bulunan Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiyede, Cemiyet gelişme zemini bulmuştur. Devleti, içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için birtakım çareler aranmıştır. Gerek pozitivizm gerekse materyalizm bu çarelerden belli başlı olanlardır (Mardin 1992: 49).

Cemiyetin oluşumunda ‘istibdata’ karşı duyulan hoşnutsuzluk ile Batıya karşı duyulan hayranlık yatmaktadır.⁶ “Bu devlet nasıl kurtulur” sorusundan müphem olarak acilen meşrutiyetin ilanının gereğine inanan Cemiyet üyeleri, II. Abdülhamit idaresinin bir an evvel yıkılmasını arzu etmekteydiler. Osmanlı Devleti’nde ıslahat yapılması ve ‘istibdat’ idaresinin yıkılarak meşruti bir idarenin tesis edilmesi için yoğun bir propaganda faaliyetine girmişlerdir. Cemiyet, özellikle basın yayın yoluyla ‘istibdat’ idaresinin menfi uygulamalarından bahsetmiştir. Cemiyet, bu idarenin son bulması ile imparatorluğun derin bir nefes alacağı ve meşruti bir sistemin ihdas edilmesiyle birlikte de, vatanın şer odaklarından kurtulacağı düşüncesinde idi. Yayınladıkları neşriyatlarda da hükûmetin öncelikli işinin meşrutiyeti tesis etmek olduğu ifade ediliyordu (Osmanlı, sayı 62, 1900: 2).⁷

İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti, faaliyetlerini gizlilik ve ciddiyet içinde yürütmekteydi. Vatan ve milliliği esas alan Cemiyet, bu fikirlerin özellikle Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye talebeleri arasında yayılmasını ve gelişmesini sağlamak için faaliyetlerde bulunmaktaydı (Tansu 2003: 26). Cemiyet üyele-

ri, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne'nin hamam önündeki odun yığınları üzerinde tıbbiye öğrencileri ile olan münasebetleri neticesinde onları Cemiyetin amaçlarına hizmet eder hale getirmişlerdir (Rıza Tahsin 1933: 114). Düzenledikleri bu toplantılara da "hatap kıraathanesi toplantısı" (Tansu 2003: 26) adını vermişlerdir.

Cemiyetin kurucuları Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin ilk sınıfında okumaktadırlar. Cemiyet, ilk önemli toplantısını 20 Temmuz 1892'de yapmıştır (Birinci 2000: 469). Toplantılarını umumiyetle tıbbiyede yapmaktaydılar. Tıbbiye dışındaki ilk toplantısını ise Edirnekapı dışında bulunan bir kahvehanede Haziran 1899'da yapmıştır. Bu toplantıya 12 üye katılmıştır. Buradaki toplantıya İbrahim Temo, İshak Sükuî, Abdullah Cevdet, Çerkez Mehmet Reşid, Asaf Derviş, Hersekli Ali Rüştü, Giritli Muharrem, Hikmet Emin, Ali Şefik ve ismi tespit olunamayan bir kişi iştirak etmiştir (Hanioğlu 1986/I: 175.; Ramsaur 1972: 33). Toplantı, Mithat Paşa'nın bağında çukurca bir yerde bulunan incir ağacının altında, yere serilen hasır ve çuvallar üzerine oturarak bir piknik görüntüsü verilerek yapılmıştır. Toplantıya iştirak edenlerin hizmetlerini bağ bekçisi Aluş Ağa yapmıştır. İnciraltı toplantısı adı da verilen bu toplantıda en yaşlı üye olan Ali Rüştü başkan, Şerafettin Mağmumi sekreter, Asaf Derviş ise veznedar seçilmiştir. Cemiyette alınan kararları kaydetme vazifesi ise Şerafettin Mağmumi (1916) ile İshak Sükuî'ye verilmiştir (Hanioğlu 1986/I: 175). Cemiyete kimlerin üye olacakları üzerinde durulduğu mezkur toplantıda, tıpkı Carbonari'deki gibi bir idare heyeti kurulmuş ve her üyeye bir numara verilmesine karar kılınmıştır. Ayrıca istişare sonucunda şu kararlar alınmıştır; "her hafta muntazaman ve fakat muhtelif mahallerde bi'l-içtima müzakere etmek, mükemmel bir nizamname-i dahili kaleme almak üzere bir heyet- i idare teşekkül etti. İanelerin muntazaman cem'i, azanın mensub oldukları şube ile şubedeki sıra numarasını göstermek üzere deftere kaydı ve her bir azaya bir numara verilmesi taht-ı karara alındı" (Cevri 1909: 27-28).

Mezkur ilk istişare toplantısının tıbbiye talebeleri arasında hızlı bir şekilde yayılması neticesiyle Mekteb-i Tıbbiye talebelerinin hemen hemen hepsi İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ne üye olmuşlardır. Yukarıda alınmış olan kararlar büyük bir titizlikle ve gizlilik içinde yürütülmüştür. Cemiyet, istişare toplantılarına büyük bir ehemmiyet vermekteydi. İbrahim Temo ve İshak Sükuî dikkat çekmemek maksadıyla ikinci toplantıya iştirak etmemişlerdir. Bu toplantıya Abdülkerim Sebati katılmıştır. Cemiyet, toplantılarını Cuma günleri farklı yerlerde yapmayı uygun görmüş, böylece toplantılar aksatılmadan Cuma günleri değişik yerlerde yapılmıştır (Hanioğlu 1986/I: 175).

Sonraki çalışmalarda bu ilk toplantının adı "İnciraltı toplantısı" ya da "Onikiler toplantısı" olarak da anılmıştır. Cemiyetin faaliyetleri makes bul-

muş, üye sayısı giderek artmıştır. Kosovalı Mebus İbrahim Efendi, Mülkiye mezunu Necip Dırağa, Görice Mebusu Şahin Kolonya ve posta memuru Talat Bey de Cemiyete üye oldular. Vatan ve milliyetçilik duygularının yoğun bir biçimde işlenmesi gençlerin Cemiyete katılmalarını sağlamaktaydı. Özellikle Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve Mehmet Emin gibi milliyetçi ve vatanperver yazarların eserleri gençler arasında elden ele dolaşmaktaydı. Harbiye, Baytar, Mülkiye, Topçu ve Mühendishane gibi mekteplerdeki talebelerin çoğunluğu da Cemiyetin etkisi altındaydı (Hanioglu 1986/1: 76; Ramsaur 1972: 33-35; İbrahim Temo 1939: 17-18). Tıbbiyede kurulup daha sonra diğer okullara yayılan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin üyeleri yurt dışında bulunan saray karşıtlarının çıkardıkları gazeteleri de gizlice okuyorlardı (İbrahim Temo 1939: 64-69; Kutay 1964: 71-75; Tansu 1964: 14; Ziya Şakir, 1932).

Abdülhamit, İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin varlığından ve faaliyetlerinden 1892'de haberdar olmuştur. Bu tarihten sonra Cemiyet üyeleri hafiyeler tarafından sıkı bir takibe alınmıştır. Gizli Cemiyet özellikle Askeri Tıbbiye talebeleri arasında yayıldığından, Abdülhamit bu mektep üzerinde daha sıkı bir denetim kurmak istemiştir. Bu maksatla Saray, Tıbbiye Mektebi kumandanı Ali Saip Paşa'yı esnek davranması nedeniyle görevinden alarak Mehmet Zeki Paşa'yı Onun yerine bu göreve atamıştır (1893) (Kazım Karabekir 1982: 466-467; Ramsaur 1972: 35). Disiplinli bir komutan olan Zeki Paşa, Tıbbiye Mektebi Nezareti'ne tayin edilmesinden sonra okulda disiplinli bir idare kurmuştur (Tunaya 1952: 110; Cevri 1909: 29; Kandemir 1975: 67). Onun sıkı disiplin tedbirleri alması netice verir. Mektebi Tıbbiye'nin 9. sınıf talebelerinden Muzaffer Hasan, Eşref Ruşen ve Muttefi Hasan Tıbbiye'de "hürriyet, müsâvât ve adalet" fikrinin yayıldığına bunu da gizli bir Cemiyetin organize ettiğine dair bir ihbarda bulunurlar. Cemiyet üyeleri, Zeki Paşa tarafından tevkif edilerek mahkemede yargılanırlar. Yargılama neticesinde Cemiyet üyelerinden Şefik Ali, Ahmet Mehdî, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşid, Şerafettin Mağmumi, Mikail Useb ve Tekirdağlı Mehmet'in Tıbbiye Mektebi'nden atılmalarına ve tutuklanmalarına karar verilmişse de birkaç ay sonra affedilerek serbest bırakılmışlardır (Ramsaur 1972: 36). İbrahim Temo ise tutuklanmaktan kurtulmuş ve Romanya'ya kaçmıştır (Kocabaş 1991: 34).

Tıbbiye komutanı Zeki Paşa'nın mektepte uyguladığı katı disiplin talebelerin huzursuz olmalarına yol açmıştır. Mektepteki sıkı izleme dolayısıyla Cemiyetin ileri gelenlerinden bir kısmı kurtuluşu yurt dışına kaçmakta bulmuşlardır (Kutay 1964: 71-75; Tansu 2003: 14; Ziya Şakir 1932). Cemiyet, Mektebi Tıbbiye'deki sert uygulamalar neticesinde baskıya maruz kalan talebelerin daha rahat bir ortamda öğrenim görmeleri için onları Avrupa'ya yollamayı uygun görmüştür. Cemiyet bu yolla birçok yetenekli talebenin Avrupa'da

okumasını sağlamıştır. Tıbbiye'deki sert uygulamalarla karşılaşan birçok talebe de Avrupa'ya kaçmıştır. Cemiyet bunların kaçmalarına da yardımcı olmuştur. Yaşanan hadiseler neticesinde Arap Ahmet ve Ali Zühtü Paris'e, Mülkiye Mektebi Tarih Hocası Murat Bey ise Mısır'a kaçmışlardır (Hanioğlu 1986/1). Yurt dışına gidenler gittikleri yerlerde Cemiyetin eylem merkezlerini oluşturmuşlardır (Tansu 2003: 14).

Cemiyet, Mekteb-i Tıbbiye'nin üçüncü sınıfında talebe olan Selanikli Nazım'ın, Cemiyetin Avrupa'da etkin bir faaliyet göstermesi düşüncesiyle Paris'e gönderilmesini kararlaştırmıştır. Esasında Nazım hem eğitimini Paris'te tamamlamak hem de o sırada Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'i Cemiyete üye yapmak amacıyla Paris'e gönderilmiştir (Eyicil 1988: 7).

Cemiyetin varlığı ve faaliyetleri ortadadır. Ancak onların bir program dahilinde hareket etmemeleri derli toplu bir cemiyet olduğu konusunda açıkça bir sorun ortaya çıkartmıştır. Cemiyet bunun bir sorun olduğunu düşünmüş olacak ki Cemiyetin bir nizamnamesinin olması gerektiği üzerinde durmuştur. Ali Birinci, 1895'e kadar yapılanları bir Cemiyetin varlığını kabul edebilmek için yeterli görmemektedir. Bu tarihte yayınlanan nizamname ile bir cemiyet hüviyetine kavuştuğunu da vurgulamaktadır. Bu düşüncesini Birinci şu şekilde ortaya koyar; "1895 yılı Cemiyetin kurulduğu, nizamnamesinin yazıldığı, isminin konulduğu, teşkilatlandığı ve sesini duyurabildiği; kısaca siyasi tarihimize ve Jön Türklük alemine doğduğu yıldır" (Birinci 2000: 48). Cemiyetin taraftarlarının giderek artması teşkilatlanma ihtiyacını giderek su yüzüne çıkartmıştır. Bir nizamname düzenlenmesi fikri ilk olarak mülkiye talebesi Emin Arslan tarafından dile getirilmiştir (Mehmet Rauf 1327: 21-22, ayrıca bk. Birinci 2000: 54-62). Rumeli Hisarında Mülkiye tatile girmeden nizamnamenin tanzimi için toplanılır (Mehmet Rauf 1327: 22-23). Toplantıda nizamnamenin tanzim işi Ali Münif ile Mehmet Rauf'a verilmiştir. 39 maddeden oluşan Nizamname 1897'de Kahire'de basılmıştır (Birinci 2000: 50-52). Kuran, ilk beyannamenin Dr. Abdullah Cevdet tarafından yazıldığını belirtir ancak bir belge vermez (Kuran 1948: 63). Hanioğlu'da Kuran'ın ortaya attığı fikri tekrarlar. Fakat o da Kuran gibi bunu bir belgeye dayandırmadan söylemektedir (Hanioğlu 1981: 26).

Bu arada Mülkiye Mektebi'nin tarih hocası Murat Bey'in mektepteki sert uygulamalar neticesinde Cemiyet saflarına geçerek Avrupa'ya gitmesi Cemiyette heyecan uyandırmıştır (13 Teşrin-i Sâni 1311/25 Kasım 1895). Murat Bey o sıralarda Paris'te ikamet eden Ahmet Rıza Bey ile görüşmüştür. Ancak Ahmet Rıza'dan beklediği ilgiyi görememiştir (Kuran 1945: 31). Murat Bey, önce Londra'ya daha sonra da Kahire'ye gitmiştir. Kahire'de *Mizan* gazetesini çıkartmıştır (Ocak 1896). Tarihe Mizancı Murat adıyla geçecek olan Murat Bey, yayınladığı gazete yoluyla düşüncelerini ortaya koymuştur. *Mizan*

gazetesinin 164. sayısında II. Abdülhamit idaresine dair düşüncelerini belirtmiştir. Ona göre II. Abdülhamit ya meşrutiyeti kabul edecek ya da saltanatın çekilecekti (Ülken 1992: 182). Murat Bey'in esas maksadı Halifelik çatısı altında, İslam dünyasını birleştiren meşrutî bir idare tesis etmektir (Karpat 1967: 22-23; Ramsaur 1972: 54; Tansel 1950-1951/IV: 76). Ayrıca yasal sınırlar içinde olmak koşuluyla basın özgürlüğünü, ülkenin saygın kişilerinden ve yüksek mevkideki devlet adamlarından oluşacak bir danışma organının kurulmasını millî kültürün korunmasını ve Anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasını istiyordu (Petrosyan 1974: 191).

Mizancı Murat'ın bu beklenmedik çıkışı Saray'da bomba etkisi meydana getirmiştir. İngiltere nezdinde harekete geçen II. Abdülhamit, Mizancı Murat'ın Mısır'dan çıkarılmasını sağlamıştır (Kuran 1945: 182; Mardin 1992: 65).

Cemiyet, faaliyetleri neticesinde birçok taraftara sahip olmuştur. Cemiyetin yurt dışına giden üyeleri gittikleri yerlerde teşkilatlanma yoluna gitmişler ve giderek güç kazanmışlardır. Cemiyetin yurt içindeki üyeleri de memleketin menfi ahvalinin müsebbibi olarak gördükleri II. Abdülhamit idaresini ortadan kaldırmanın planlarını hazırlamışlar, bu planlarını tatbik sahasına koymak için uygun zamanı beklemişlerdir. Planlarını şu şekilde yapmışlardır; Birinci Tümen Komutanının himmetiyle Babıali bakanlar toplantısında aniden basılacak, II. Abdülhamit derhal tahttan indirilecek ve yerine V. Murat tahta çıkarılacaktı. İttihatçıların planları tutmamış, plan tatbiki konmadan tertipçiler yakayı ele vermişlerdir (Ağustos 1896) (Ramsaur 1972: 48; Kuran 1945: 65; Osman Nuri 1327/III: 1070-1071; Danişmend 1955/IV: 357; Mardin 1992: 72).

Bu başarısız darbe girişimi İttihatçılar için hiç de iyi olmamıştır. Bu hadise neticesinde Saray İttihatçılar üzerindeki siyasi baskıyı giderek arttırmıştır. Cemiyet üzerinde bu derece baskı olmasına rağmen özellikle talebeler arasında Cemiyetin ihtilalci fikirleri giderek yayılma eğilimi göstermiştir. Harp Okulunda Cemiyetin teşkilatı daha da güç kazanmıştır (Lewis 2000: 48; Tunaya 1952/I: 104; Kuran 1945: 36; Danişmend 1955: 357; Ramsaur 1972: 62). Cemiyet gerek yurt içinde gerekse yurt dışında teşkilatlanma yolunda bir hayli mesafe katemişken, Saray hafiyesi Cemiyet üzerine daha fazla gitmiştir. Özellikle Giritli Halim'in hafiye tarafından kandırılması Cemiyet için büyük handikapa yol açmıştır. Zira Giritli Halim, Avrupa'daki İttihatçılarla iletişimi sağlamaktaydı. Bu zat, hafiyelerin telkinleriyle Cemiyet üyelerinin tevkif edilmelerinde önemli rol oynamıştır. Yakalanan İttihatçılar için Yıldız Sarayı'nda bir mahkeme kurulmuş, yargılama neticesinde üyelerden bir kısmı serbest kalmış, bir kısmı da sürgüne yollanmıştır (Kuran 1956: 164).

Yukarıda da değinildiği gibi Cemiyetin teşekkülünde Abdülhamit'in "istibdat" idaresine karşı duyulan hoşnutsuzluk yatmaktadır. Cemiyetin en büyük hedefi de "istibdat" idaresini devirerek onun yerine meşrutî bir idareyi ikame

etmekti. Cemiyet içerisinde bu fikri gerçekleştirmek isteyenler Abdülhamit'e suikast planlamayı dahi düşünmüşlerdir. Bu maksatla II. Abdülhamit'e suikast yapmak isteyen bir grup oluştuysa da grupta fikir ayrılığı ortaya çıkmış, bazı üyeler bu fikirden vazgeçmiştir. En dikkate değer olanı da içlerinden birinin suikast tertipçilerini ihbar etmesidir. İhbar, birçok İttihatçının tevkif edilmesine yol açmıştır. 1897 Haziran'ında Reşid Paşa'nın başkanlığında bir mahkeme kurulmuş, mahkeme heyeti uzun bir tahkikat yapmış, suçlu bulunduğu Cemiyet üyelerini, 27 Ağustos 1313/1897'de Şeref Vapuruyla Trablusgarb'a sürgüne yollamıştır (Tunaya 1952: 105; İbrahim Temo 1939: 64-65; Kuran 1956: 164; Kansu 1995: 17; Ramsaur 1972: 62; Bayur 1983/I: 252 vd; Osman Nuri 1327/III: 1077; Danişmend 1955: 357).

Saray, Cemiyetin varlığından ciddi manada rahatsız olmaktadır. İttihatçıların hedefinin II. Abdülhamit'i devirmek olduğunun bilinmesi İttihatçılar üzerindeki siyasi baskıyı giderek artırmıştır. Cemiyet üyelerinin II. Abdülhamit'e suikast planı kurup bir kısmının vazgeçmesi, dahası içlerinden birinin bu planı ihbar etmesi Cemiyetin kendine o tarihlerde tam anlamıyla güven duymadığını göstermektedir. Yakalanan Cemiyet üyeleri genelde sürgüne gönderilmekteydi. Saray Abdullah Cevdet, İshak Sükutî, Şerafettin Mağmumi ve Kerim Sebati'yi tutukladıktan sonra sürgüne göndermiştir. Ahmet Bey ve Sükutî ise sürgünde buldukları Rodos'tan Paris'e kaçmışlardır (Akşin 1987: 30). 1897'de özgürlükçü muhaliflerin bir faaliyet merkezi olarak görülen Harbiye'de, Fransızca öğretmeni iken Rodos'a sürgüne gönderilen ancak oradan Avrupa'ya kaçmayı başaran Çürüksulu Ahmet Bey'in mektuplaşmalarda yaptığı telkinler neticesinde Mahir Said, Giritli Abdülhalim gibi talebeler "Hüseyin Avnî Paşa ve Süleyman Paşa" adlı iki komite kurmuşlardır (Akşin 1987: 31).

Bu arada Askeri Okullar Nazırı Zeki Paşa acele davranarak hem İttihatçıların suikast teşebbüslerini boşa çıkartmış hem de Cemiyete bağlı talebeleri yakalatmıştır. Zeki Paşa, Abdülhamit'e aşırı sadakatla bağlıydı. Talebelere yapmış olduğu konuşmasında, "Efendiler! Bize sizin ilminiz değil, yalnız uğur-i Hümayunda sadakatiniz matlûbdur...Şimdiye kadar ahlâksız doktor çıkıyordu. Bundan sonra halûk etibba yetiştireceğiz..." (Hanioğlu 1986/I: 63) ifadesi Paşa'nın zihniyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Uyanık bir kişi olan Paşa, muhalif talebelerin açığa çıkmasında değişik yöntemler tatbik etmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'de törenlerde "padişahım çok yaşa" tezahüratlarında muhalif talebeler bu tezahüratlara iştirak etmeyerek kendilerini ifşa etmekteydiler. Bu durum talebeler üzerinde büyük etki yapmaktaydı. O dönemde Harp Okulu'nda talebe olan Enver Paşa hatıralarında bu hadisenin talebeler üzerindeki tesirlerini şu şekilde izah etmektedir:

"Zeki Paşa, bir gün Harbiyede iken yoklamada, bir çok zâbit ve Erkân-ı Harb sınıfıyla diğer sınıflardan ve mekteb-i Tıbbiye'den bir çok efen-

dilerin Sultan Hamîd aleyhinde teşebbüsât-ı cinayetkârânede bulduklarından dolayı tard, nefy ve idâm cezalarıyla mahkûm olduklarını okudu. Bunu bir sadakât nutku takip etti. Zeki Paşa, padişahın bizi sadakât için beslediğinden ve sadakât tahsil edildikçe ta'biye ve seferiyye ve sair hususâtlardan meleke iktisâb edilmesine hacet kalmadan muzafferiyet temîn olunacağını söyledi. Bu iğrenç yalanlar zihnimde ufak bir ukde yapmıştı. Demek bizi aldatıyorlar, dedim.” (Enver Paşa 1991: 37). “Hakikaten, idare-i zalimanenin tesirini bütün milletin anlamağa başlamış olduğunu hissettim ve bundan sonra idare-i zalime-i Hamîdi'ye karşı zihnimde hasil olan intibâh, derece-i kemâle gelmişti. Bu hain herif istese bir anda her şeyi yapar; memleketi bahtiyar eder; etrafındaki alçakları dağıtır; hem memleket, millet bahtiyar olur, hem kendisi, diyordum” (1991: 41).

Resneli Niyazi'de Saray'ın uygulamalarını eleştirenlerdendir:

“Artık Yıldız Hükûmeti, Avrupa'ya kaçan gençleri taltif sûreti ile celbetmek külfetinden varest kalmış, aleyhinde kalem kullananlara, yazı yazarlara, söz anlatanlara, “silah-i kahr ü istibdâd”ını göstermişti. Mülki ve askerî ceza kanunnâmeleri bu yeni cürümleri cinâyet adederek mürtekbelerini idâm, nefy-i müebbed, kâl'a-bendlik gibi şedîd cezalarla tehdid edici yeni yeni maddeler, fasillarla doldurulmuştu” (1326: 22). “Mektebe büyük bir şevk ve muhabbetle girdiğim halde Zabit (Subay) üniformasını kazanıp giyerken, mektep idare heyetinin yani bir sürü casusların, bir sürü düzenbaz vatan hainlerinin mühürlerini taşıyan diplomayı elime aldığım ve hele mektebi terk ettiğim zaman, beni yetiştiren mektebe ve hele İstanbul'a hiddet ve nefretle veda ederek ayrıldım” şeklinde bahsetmektedir (1326: 54).

O dönemde birçok kişi “istibdatın” menfi uygulamalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu kişiler yaşadıkları olumsuzluk neticesinde II. Abdülhamit idaresine karşı menfi bir tutum içine girmişlerdir. Meşrutiyet yanlıları görevlerinden uzaklaştırılıyor,⁸ tevkif ediliyor,⁹ sürgüne gönderiliyor ve hürriyet taraftarı olanlar ve “istibdat” aleyhtarı yayınları evlerinde bulunduranlar en ağır cezalara çarptırılıyordu.¹⁰ Cezaya çarptırılanların aileleri sosyal ve psikolojik açıdan ciddi sıkıntılar yaşamakta idiler.¹¹ Ani baskınlarla insanlar gece yarısı evlerinden alınarak tevkif edilip sürgüne gönderiliyorlardı (Yusuf Niyazi 1326: 3). Dönemin memurları da halka muamelelerinde menfi tutum sergilemekte idiler (Mir'ût-i Sicil-i Me'mûrin-i 1325).¹² Bu uygulamalar yönetim karşıtlarının güçlenmelerine neden olmaktaydı (Mehmet Asım 1964). *Osmanlı* gazetesinde çıkan bir yazıda II. Abdülhamit idaresi eleştirilmekte ve her şeyin gelişigüzel idare edildiğinden bahsedilmektedir.¹³ Sultan II. Abdülhamit idaresine karşı oluşan husumete dönemin hatıratlarında sıkça rastlanmakta-

dır. Hatıratlar dönemin menfi uygulamaları ve bu uygulamalara duyulan nefreti güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Dönemin müelliflerinden Mehmet Yuşa, *İstibdâdın Zehirleri Yahut Bir Menfnin Sergüzeşti* isimli hatıratında, Sultan II. Abdülhamit idaresinin uygulamalarını tenkit etmiştir. II. Abdülhamit'i uygulamaları nedeniyle "müstebîd" bir padişah olarak niteleyen Yuşa, II. Abdülhamit'in ülkeyi "istibdat" ile yönettiğini ispatlamak için mahkum olduğu dönemlerde yaşadığı hadiseleri örnek verir:

"Misâl bin üç yüz on dokuz senesinde bir gün sabahleyin erkenden menfiler umûmen topladılar. Sövmek tahkîr eylemek hapseylemek neye uğrayacağımızı bilemedik. Düşündüm ki biz bir şey yapmadık. Bu ne olacak. Ehl-i vicdânın birisinden haber aldık ki Kastamonu vilâyetinde menfiler aklıktan hükûmete hücum etmişler iş der-akab vâli-i vilâyet tarafından bi't-telgraf dâhiliyeye irâde filan derken umûm vilâyetlere bir tamîm. Aman Yâ Rabbi ne kadar mühlik bir dert ki on beş konaklık bir mahalde edilen bir kabahatin cezası müştereken geliyor. Vârid-i hâtır oluyor ki bu menfilerin mücazâtı müştereken geliyor da maâşât neden müşterek gelmiyor. Mâbeyn'den bir kâtibi sordular verdiler elli lira maaş. Mekteb-i Harbiye'den bir efendiyi sordular. Ona on para maaş yoktur. Bir bu ikincisi o gibi...mensubiyetten olan lâ-akall iki üç senede yine iade-i hürriyet ederek mahall-i maksûduna erdi. İltimâsla bir kısmımız müebbeden zincir-i esârette kaldılar, işte istibdâd böyle bir alçak istibdâddı. Ey istibdâd bu âcizin üzerinde ne kadar azîm tesirât icrâ eyledin."¹⁴

İstibdat döneminin menfi yönlerinden bahseden diğer bir hatırat, İsmail Hakkı Bey'in *Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi*¹⁵ adlı eseridir. Sultan Abdülhamit döneminde tutuklanarak sürgüne gönderilen İsmail Hakkı Bey, eserinin giriş kısmında okuyucuya hitap ederek, eserinin içeriği hakkında bilgi verir (1326: 1-2):

"Bundan yedi sene evvel Paris'te yazmış olduğum şu sergüzeşti ki umman-ı hiçiye kansan hayat-ı maziye-i iğtirâbımdan bir safha-i hüznün ve hicran veyahut memleketimizde istibdâda karşı el-yevm mevcut ve mütefeyyiz olan harekât-ı fikriyye tarihinden bir sahife-i zucret ve heyecandır; bu kere mevki-i intişâra vaz' ediyorum. Bunun yedi sene sonra kisve-i tabaata bürünmesi hayli garip ve nâ-be-mahal adedilse becâdır.

Bir güne kıymet ve ehemmiyeti hâiz olmayan bu eserin Türkçe ve Fransızca tab'ını o zaman şeref-i refakâtleriyle bahtiyâr olduğum Sultanzâde necâbetlü Sabahaddîn Beyefendi ile bir hayli dostların musırren arzu ve iltimâs etmişlerken münderecâtının hemen kâmilen ahvâl-i hususiyeye aidiyeti cihetiyle bunun ebnâ-yı vatanıma bir

bergüzâr-ı ibret ve intibâh olmaktan ziyâde şahsıma vücûd ve ehemmiyet vermek gibi bir manâya hamledilmesi ihtimâllerini bi'l-mütalâa neşrinden sarf-ı nazar etmiş ve o sûretle hatirâ-i perişanım gibi evrâk-ı perakende içine atıp bırakmışım. Ahiren hassa-i celîle-i insâftan binasip kalpsiz, vicdânsız bir hemşehrinin sevk-i garaz ve nefsâniyetle hakkımda vuku' bulan bir tecavüzü defâten fikrimi tebdîle ve dört ay evvel neşrettiğim (Cidal) nâm risâlede mezkûr bir va'din incâzı da o fikrin tesri'i husûlüne badi oldu. Binâenaleyh şahıs ve mesleğimi tanımayan kâri'in bu eser-i naçizi ba'del-mütalâa sîret ve hüviyetim hakkında az çok bir fikir icmâli hâsıl edeceklerini ümit eylerim. Ondan sonra hakkımda verecekleri hükme şimdiden arz-ı kabul ve teslimiyet eyliyorum. Bununla beraber bu kitâbın bir kıymeti de vardır ki o da Yıldız Sarayı denilen menbâ-ı zûlm ve istibdâdda cereyan eyleyen bir vak'anın i'zâm ve mübalâğaya tenezzül edilmeyerek ...mâ-havlü'l-hakk tasvîr ve hikâye edilmesidir. Ruznâme-i vakayi'-i hayatımı zabt u tahrîr etmek yirmi seneden beri mu'tâdımdır. Onun için gerek Mâbeyn-i Hümâyun müstantikleri ve gerek Taşkılla vesâit-i istibdâdiyeleri lisânlarından sâdır olup vaktiyle zabtetmiş olduğum bir takım elfâz ve tabirâtın aynen kayd u terkimine itinâ ettim. Kitâbın mütalâsından müstebân olacağı veçhile, hakkımda medâr-ı hükm addedilen cürm ve cinayetin esası hülasatü'l-hülâsa olarak Trablus memuriyetine dayanıyor. Sekiz bin liralık açık ve ihtilâsından nâşi azline badi olduğum bir fırka muhasebecisi menkûben İstanbul'a geliyor; Halepli Beşir vasıtasıyla müddei-i umûmi-i askerî Reşid Paşa'ya hulûl ediyor; hem ahz-ı sâr etmek ve hem de takibât-ı kanunîyeden kurtulmak için müttehiden vücûdumun ortadan kaldırılması tasavvur ve kimseden ketm ü ihfâ edemediğim efkâr-ı vatanperestânem husûl-ı maksada zemîn itihâz olunuyor; o esnâda tahaddüs eden sefârethâne vak'ası da buna ni'mel-vesîle addediliyor. Onun üzerine arkama adam konulmak üzere ma'hûd Osmân Nâfi' bulunuyor; o da Agop'u elde edip tertîb edilen plân kemâl-i muvaffâkiyetle icrâ kılınıyor" (1326: 1-2).

Zulmü "istibdâdın bir tarihçe-i ibretnâmesi" olarak gören M. Nihad, *Bekir Ağa Bölüğü Faciaları Yahut Serâir-i İstibdâddan Bir Nebze (1327)*¹⁶ adlı eserinin mukaddime kısmında "istibdat" döneminde yaşadığı işkencelerden bahseder:

"Şu fecâyinamenin mündericâtı. Romanlarda olduğu gibi hayâlhâne de uydurulmuş değil ve mübalâğa şöyle dursun râkım-ı bedbâhtının aczi sebebiyle pek noksan yazılmış birtakım hakâyık-ı müellimeden ibârettir. Daha doğrusu zûlm ü istibdâdın bir tarihçe-i ibretnâmesidir.

Bu tarihten kâri'ri kirâm, Bekir Ağa Bölüğü denilen ve zûlmün nice hûln-i fecâyiine mehd-i zûhur olan o zindânda vefât ve tecennün eden kardeşlerimizin muhtasaran tercüme-i hâllerine, gördükleri mezâlimin tekmîl-i serâir ve mahiyet-i müellemesine kesb-i malûmât edecekler, binâenaleyh müteessir ve erbâb-ı zülme bu münasebetle de lanet-hân olacaklardır” (1327: 3).

Yunus Nadi *İhtilâl-i İnkılâb-ı Osmanî* adlı eserinde Sultan II. Abdülhamit'i Dahhâk'a benzetmektedir:

“Dahhâk'ın omuzlarındaki yılanlara yedirmek bahanesiyle tebasının sıbyarunı birer ikişer cem ve zebb ettirdiğine dair olan hikâyet mezâlim-i zâlim-i merkûmdan kinâyet ve demirci Gâve'nin meşin önlüğü-nü râyet-i ihtilâl olarak küşâd ve ref eylemesi zulme karşı hukuk-ı mukaddese-i beşeriyyenin cihâd-ı müdâfaasından ibaret bir manâ ve maslâhattır. Seyl-i hurûşan-ı insanîyetin hedef-i insibâbı olan gaye-i kemâl, adalet, hikmet, fezâil bî-intihâyı marifet gibi ulviyyetin cilvegâhı gibi bir sahrayı her dem sebz u haramdır. Bu neşe-i fazi u insanîyetten behre-yâb-ı safa olanlar hayat-ı sermedîye mazhâriyetle hatrâ-i tebcil-i beşerde tâb-ı kıyamet mahfûz u mükerrerdir. İnat ve tuğyân ile izhâr-ı şekâvet-i ezeliyye ve ebediyye edenlerse belki bizâr-ı cinayâtı eyledikleri halktan ziyâde (Fanzur keyfe kâne âkibetü'z-zâlimin) sırr-ı celîlinden çaşni sene-i merâret ve amâc-ı tir-i nefret ve lanet olagelmışler, olagitmışlerdir ki en yakın misâli daha dün taç ve tahtı başına geçirilen Abdülhamîd-i ezlâmdır. Fa'teberü!..” (1325).

Cemiyet üyelerinin tevkif edilerek sürgüne gönderilmeleri, Cemiyeti biraz yıprat-sa da varlığını devam ettirmesine bir mani olmamıştır. Hatta 1896'dan sonra Cemiyet giderek genişlemiştir. Mektebi bitirdikten sonra Romanya'ya kaçan İbrahim Temo, burada Jön Türklerin Romanya merkezini kurmuştur (İbrahim Temo 1939: 111-112; Mardin 1992: 97; Tunaya 1952: 111). İbrahim Temo'nun teşvik ve gayretiyle Cemiyete giren İpekli Hafız, posta memuru Talat Bey'in Cemiyete girmesini sağlamıştır. Talat Bey, güvendiği bazı arkadaşlarıyla birlikte Edirne'de gizli bir dernek kurmuş, ancak bir süre sonra yakalanarak işinden kovulmuştur (Aydemir 1970/I: 268-269). 1898'de Selanik'te tekrar Posta memurluğuna atanan Talat Bey faaliyetlerini sürdürmüş, Sarayın sıkı denetiminden kurtulmak ve daha serbest çalışabilmek için, Mason Locasına girmiştir (Ziya Şakir, *Son Posta*, 1 Şubat 1933; Bayur 1983/I: 196-197).

3. Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Teşekkülü

Cemiyet, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında örgütsel manada büyük bir mesafe katetmekteydi. Mektep talebeleri arasında olduğu kadar İttihatçılık, genç subaylar arasında da gittikçe taraftar kazanmaktaydı. Genç subaylarda

İttihatçılık düşüncesinin yerleşmesi Cemiyetin güç kazanmasını sağlamaktaydı. Hüseyin Cahid *İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Nasıl Girdim* adlı makalesinde, İttihatçılığın nüfuz kazanmasını şu şekilde belirtmektedir; “Memlekette bir İttihâdçılık rûhu vücut bulmuştu. Bu, âdeta mistik bir nüfûzdu. Vatan aşkı etrafında bütün fedakârlıkları, feragâtleri topluyor ve aynı ideal uğrunda birleşenleri kuvvetli bir tesânüt hissi içinde bir vücut haline getiriyordu” (Yalçın 1962: 24).

Ahmet Rıza Bey'in Cemiyete girmesini sağlamak ve Paris'te öğrenimine devam etmek amacıyla Paris'e giden Selanikli Nazım, Paris Tıp Fakültesi'ne girerek siyasî faaliyetlerine burada devam etmiştir (Eyicil 1988: 7). Nazım, o sırada Paris'te bulunan Ahmet Rıza'ya İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ne girmesini teklif etmiştir. Bu arada Ahmet Rıza'dan da bahsetmek gerekir. Bursa Maarif Müdürlüğü yapmaktayken Fransız İhtilalinin yüzüncü yıl dönümü dolayısıyla açılan sergiye Maarif Nazırı Münif Paşa'dan izin alarak 1889'da Paris'e giden Ahmet Rıza, bilgisini ve görgüsünü geliştirmek, Batılı fikir akımlarını daha serbest bir şekilde inceleyebilmek amacıyla görevinden istifa ederek burada ikamet etmiştir (Mardin 1992: 175). Ahmet Rıza, Fransız hükûmetinden yeminli mütercimlik elde ederek geçimini sağlamıştır (Kuran 1945: 28; Eyicil 1988: 8). Onun İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ne üye olması Cemiyete büyük bir prestij sağlayacaktı. Nazım'ın Ahmet Rıza'yla Cemiyet hakkında yapmış oldukları ilk konuşma pek verimli geçmemiştir. Ahmet Rıza, Nazım'ın teklifini hemen kabul etmemiş, Cemiyetin adı ve faaliyetleri hususunda Nazım'la münakaşa etmiştir (Hanioğlu 1986/I: 180). Ahmet Rıza ile Nazım Cemiyetin çalışmaları ve adı üzerinde fikir teaddisinde bulunduktan sonra ortak bir karar almışlardır. Buna göre 1894 tarihinde Paris'te Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti teşekkül olmuştur (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1906-1907 Senelerine Ait Muhâberâtın Kopya Defteri). Ahmet Rıza, Fransız pozitivist Pierre Lafitte'in tesirinde kalmış, Auguste Comte pozitvizminin düstûru olan "ordre et progres" yani intizam ve terakkiyi kabul etmiştir. Bu sebeple, Paris'te kurulan Cemiyetin adının Terakki ve İttihat olarak konmuş olması tesadüfi değildir (Akşin 1980: 23-24). Ahmet Rıza'nın reisliğe getirildiği Cemiyetin üyeleri ise Selanikli Nazım, Şerafettin Mağmumi, Milaslı Halil Bey ve Halil Menteş idi (İTCMKD 20 Temmuz 1906, tahrîrât no 45: 69).

Paris'te Ahmet Rıza Bey ile Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin teşekkül olmasında önemli vazife ifa eden Nazım, 1895 tarihinde Paris Tıp Akademisinden mezun olur. Dr. Nazım, mezuniyetten sonra buradan ayrılmamış hem mesleki ve hem de siyasi faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. Onun ve Ahmet Rıza'nın Osmanlı Hükûmeti aleyhindeki siyasî faaliyetleri onların vatan haini ilan edilmelerine yol açmıştır (Bleda 1986: 14; Eyicil 1988: 8).

Paris'te Dr. Nazım'ın teklifi üzerine Cemiyet yayın organı olarak 1 Aralık 1895'te *Meşveret* gazetesini çıkartmıştır. Müdürlüğünü Ahmet Rıza Bey'in yürüttüğü *Meşveret* gazetesi (Eyicil 1988: 8), Cemiyetin maksadından, faaliyetlerinden (*Meşveret*, sayı 3, 8 Kanun-ı Sâni 1908: 1), eğitimin öneminden (*Meşveret*, sayı 4, 15 Kanun-ı Sâni, 1908: 3) söz etmekteydi.

Cemiyet üyeleri, yurt dışında çıkarttıkları *Meşveret* ve *Mizan* gazetelerini yabancı postahaneler aracılığıyla ülkeye gizlice sokmaktaydı. Gazetelerde özellikle siyasi yazılar yazıldığından okuyucular bu yazılardan oldukça etkilenemekteydi.

Çok geçmeden Paris'te Cemiyetin üyeleri ile Ahmet Rıza arasında fikir anlaşmazlığı ortaya çıkmıştır (Eyicil 1988: 10). Onun dik başlı mizacı anlaşmazlığı giderek perçinlemiş ve Cemiyetin üyeleri arasında huzursuzluk yaşanmasına yol açmıştır. Öyle ki, üyelerden bazılarının asabi tavırları polisin işe karışmasına dahi yol açmıştır (Eyicil 1988: 11). Ahmet Rıza'nın Fransız ve Ermeniler kadar Türklerin milli hislerini dikkate almadığını öne süren Mizancı Murat Bey, Ahmet Rıza'ya bu düşüncesi nedeniyle muhalefet etmiştir (Mehmet Murat 1994: 313). Cemiyet üyeleri arasındaki anlaşmazlık Cemiyet içinde gruplaşmaları doğurmuştur. Bu gruplaşmada Dr. Nazım Ahmet Rıza Bey'in yanında yer almıştır (Eyicil 1988: 10). Dr. Nazım ve Ahmet Rıza Bey, maddi sıkıntılar çekmelerine rağmen *Meşveret*'i çıkartmaya devam etmişlerdir. Faaliyetlerinin önemli bir bölümünü bu gazete aracılığıyla yapmaktaydılar. 'Paris Sandukkarı' Nazım imzası ile yazılan yazılarda Cemiyetin faaliyetleri ve durumu anlatılmıştır (*Meşveret* 23 Teşrin-i Evvel 1896: 8). Bu arada bazı üyelerin II. Abdülhamit'ten maddi destek almaları Dr. Nazım tarafından hoş karşılanmamış, Nazım ve üyeler arasında bu nedenden anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlık Kahire ve Cenevre'de bulunan üyeler arasında da olumsuz bir hava meydana getirmiştir. Taşra teşkilatları, merkezi Paris'te bulunan merkez teşkilatını tenkit etmeye başlamıştır. Bu nedenle taşrada bulunan teşkilatlar, hem Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'ın grubuna dahil olmadılar hem de onların yayınladıkları *Meşveret*'i de benimsemediler (Kuran 1984: 113). Cemiyetin Mısır şubesinin teşkilinde önemli rol oynayan Şerafettin Mağmumi, gelişmeleri yerinde incelemek üzere Paris'e gelmiştir. Paris'te, merkez teşkilatının çalışmalarından memnun olmayan Mağmumi, "kişisel ihtiraslar yüzünden millî ve vatanî menfaatlerin ayaklar altına alındığından" bahsetmiştir (Mardin 1990: 80-81; Eyicil 1988).

Anadolu'da sınırlı sayıda şubeleri bulunan Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin İstanbul'da da birkaç şubesi bulunmaktaydı. Bu şubelerin görevleri Cemiyetin Avrupa şubeleri ile haberleşmesini temin etmek ve yurt dışında neşredilen risale ve gazetelerin dağıtımını sağlamaktı (Rey 1945: 79-80).

Cemiyet yurt dışında siyasî faaliyetlerini sürdürürken yurt içinde de gelişimini sağlamaktaydı. 1896'da Cemiyetin İstanbul şubesine darbe yanlısı olan Hacı Ahmet Efendi seçilmiştir. Ahmet Efendi Abdülhamit'e karşı darbe yapılması taraftarı olan bir kişiydi. Bunun için plan dahi yapmıştır. Ahmet Efendi, Abdülhamit'e karşı yapılacak darbe için Ulemadan Şeyh Naili ve Seraskerlikte bulunan Yarbay Şefik Bey ve Birinci Tümen Komutanı Kazım Paşa'nın yardımlarını sağlamıştır (Ramsaur 1972: 46). Darbenin planı şu şekilde hazırlanmıştır; Nazırların toplandığı sırada Bâbîâlî basılacak, şeyhülislâmdan fetva alınacak, II. Abdülhamit hâl edilecek, yerine Beşinci Murat tahta geçirilecek, bu gerçekleşmezse, kardeşi Reşad Efendi tahta çıkartılacaktı. Bu plan 1896 Ağustosunda yapılmıştır. Planın tatbik edileceği akşam Tokatlıyan lokantasında yemek yiyen Nadir Bey kutlama hevesiyle içkiyi fazla kaçırınca planın gizliliğini koruyamamış ve ağzından Numûne-i Terakki Müdürü Mazhar Bey ve Askerî Okullar Genel Müfettişi Zühtü İsmail Paşa'nın söz almasıyla mesele ortaya çıkmıştır. Nadir Bey'in "Paşa, bilsen yarın neler olacak?" sözü üzerine Zühtü İsmail Paşa durumu araştırarak, II. Abdülhamit'e yapılacak darbe planını ortaya çıkartmış ve darbeciler tevkif edilmiştir. Bu durum Cemiyetin İstanbul'daki faaliyetlerine büyük darbe indirmiştir (Ramsaur 1972: 48-49). Tutuklanarlardan Birinci Tümen komutanı Kazım Paşa, Cemiyetin İstanbul Reisi Hacı Ahmet, Ulemadan Şeyh Naili ve kardeşleri, Hakkı ve Avni Beyler ve ailesinden 18 kişi, Şeyh Abdülkadir ve ailesinden 20 kişi, Mekkeli Sabri, Divân-ı Muhasebât Reisi Zühtü Bey ve Kemal Bey gibi Cemiyetin birçok üyesi sürgün edilmişlerdir (Ramsaur 1972: 49).

İstanbul'daki Cemiyetin merkez komitesinin sürgün edilip etkisiz hale getirilmesi İstanbul merkez teşkilatını olumsuz yönde etkilemiştir. 1896 sonbaharında Cemiyetin üyeleri Paris ve Cenevre de toplanmışlardır. *Meşveret*'te çıkan II. Abdülhamit aleyhtarı yazılar Sarayı iyice tedirgin etmiştir. Saray, Paris Elçiliği aracılığıyla Cemiyetin ve gazetenin kapatılması için Fransa Hükûmeti nezdinde girişimde bulunmuş, bunun üzerine Başbakan Bourgesis Hükûmeti 1897 İlkbaharında Cemiyet üyelerini Paris'ten çıkartmış ve yayın organlarını kapatmıştır (Eyicil 1988: 11).

Paris'ten çıkartılan ve yayın organları kapatılan Cemiyet zor günler geçirmiştir. Ahmet Rıza, Dr. Nazım Bey ve arkadaşları Cemiyeti Brüksel'e taşıdırlarsa da II. Abdülhamit, bu defada Belçika hükûmetine baskı yaparak Cemiyetin buradan da çıkarılmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerden sonra Cemiyet üyeleri Cemiyeti Cenevre'ye taşımıştır (Mardin 1992/I: 104). Dr. Nazım Bey ve arkadaşları sonra Paris'e gelerek Ahmet Rıza Bey'le birlikte siyasî faaliyetlerini burada devam ettirmişlerdir (Eyicil 1988: 12).

Bu arada 1897'de Cenevre'ye giderek çalışmalarını burada sürdüren Mehmet Murat Bey'e Cemiyetin reisi gibi bakılmaya başlanmıştır. Cemiyetin

kurucularından Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti de çalışmalarını Avrupa'da devam ettirmek amacıyla Cenevre'ye gitmişler, birlikte *Osmanlı* adında bir gazetenin neşrine başlamışlardır (Kocabaş 1991: 35). Bu gazetede daha çok siyasî muhtevalı yazılar yazan Murat Bey bununla da yetinmeyerek 21 maddelik Cemiyet programı hazırlamış, hazırladığı programı Ahmet Rıza Bey'e göndermiş, ancak Cemiyette ihtilafa yol açacağı endişesiyle program kabul edilmemiştir (Eyicil 1988: 13).

Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'ın birlikte çalışmaları diğer İttihatçıların onları çekmemesine neden olmuştur. Onların Cemiyetten çıkarılması dahi düşünülmüştür. Mehmet Murat Bey, Cemiyetin Teftiş ve İcrâ Heyeti Reîsi idi. Dr. Nazım Bey ise bu heyetin üyesiydi. Onun üye olduğu bir heyette görüşü alınmadan bir karara varmak mümkün değildi. Dolayısıyla hem Dr. Nazım hem de Ahmet Rıza, Cemiyetten çıkarılmadı. Mehmet Murat Bey, Ahmet Rıza Bey'in ve Dr. Nazım Bey'in Cemiyetten çıkarılmasında başarılı olamayınca görevinden ayrılmıştır (Eyicil 1988: 13-14).

Mehmet Murat, Paris'te Fransa ricalinden, matbuatından, fikir adamlarından ve çoğunluğu kendi talebeleri olan Jön Türklerden oluşan geniş bir çevreye sahip olmuştur. Murat Bey, Ermeni çetelerinin yaptıkları menfi faaliyetlerine dair Lord Salisbury ile görüşmek için Londra'ya gitmiş, ancak bu görüşmeden istediği neticeyi alamamıştır. Selim Farîsi aracılığıyla Ermeni komitesindekilerle görüşür ancak bu görüşmeden de bir sonuç elde edemez ve daha fazla ümitsizliğe kapılır. Murat Bey bu durumdan şu şekilde bahseder:

“Ermeni komitesi erkânıyla mülâkat ve müzâkerenin neticesi beni me'yus etti. Gördüm ki Ermeni gayretini ilan ile fedakârlık iddiasında bulunan adamların kısm-ı a'zamı muhâbbet-i millîye ile müteharrik kalbe malik değil. Mekteplerde yarım yamalak görüp anlattıkları nazariyâttan ve bazı tarih vukuâtından müteessiren ve mağlûben birtakım hayâllere sapmış harîs şöhretlerden ibârettir. İşin içinde fenası da komitacılığı kendilerine sanat ittihâz ederek ilelebet bu hâl böylece devam etse bile -yalnız kendilerine para gelmek ve arada sırada gazetelerde bahisleri geçecek vukuâtın hâli kalmamak şartıyla- memnûn olacakları maddesidir. Bu hâl her bir me'mûlümünden daha beterdî. Zaten Ermeni vukuâtı lazım olan ittihâdın husûlü esbâbını te'hîr ve tas'ib etmişti. Komitelerin mesleği ise uzak istikbâli bile tehdid ediyordu. Komiteler, Devlet-i Osmâniyye'nin yıkılmasını birinci derecede maksat biliyor, güya enkâzından Ermeni hükûmetinin zuhûr edeceğini me'mûl ediyorlardı. Bunun ihtimâli katiyen mevcut olmadığı ve ez cümle Rusya'nın buna mâni olacağı hakkındaki kavî edillemi hakkıyla muhâkeme ettiklerini bile hissetmedim. Çünkü, Nazar Bey cevap olarak, -Rusya'daki Ermenileri öylece bırakacak mıyız, zannediyorsunuz?

Onları da Rusya'nın elinden kurtaracağız! -Hangi kuvvetle, kimin muâvenetiyle? -Kendi gayret ve kuvvetimizle. Şu sözleri söyleyen adam da onlara mu'tekîd olduğunu veya lüzümü kadar bir ehemmiyetle söylediğini hissedemedim. Bilâkis bahsin hikmeti nazar-ı dikkate alınmaksızın bütün gayretin lafzlara hasrolunduğuna hükmettim" (1994: 104-105).

Murat Bey, Paris'teki faaliyetlerinden sonra neşriyatı için Mısır'a gider. *Mizan*'ın diğer neşriyatlardan farklı olarak ses getireceğine ve ilgi toplayacağına inanmaktadır. Bu inancında haklı olduğunu kısa sürede görür:

"Kanun-ı Sâni'nin dördüncü Perşembe günü, *Mizân*'ın ilk nüshası çıktı. II., üçüncü nüshâ derken kıyamet koptu. Ortalık karıştı. Muhtâr Paşa ile ilk görüştüğüm gün Mısır'a geldiğime itirâz etmişti. Medâr-ı mazeret olarak Mısır'da çıkan *Mizân*'ın tesiri başka yerde çıkankinden fazla olacağını söylemişim. Paşa, buna inanmak istemedi. Mısır'da tek tük Yıldız politikası aleyhinde gazeteler çıktığı halde ehemmiyet verilmediğini söyledi. Lâkin ben aksinden emindim. Çünkü Mısır'ı İngiliz işgal edeli 'muteber rütbeli' jurnalciler için zemîn-i fesât olmuştu" (1994: 119).

Mizan'ın bu kadar ilgi toplamasını beklemeyen Saray, gazetenin yaptığı tesir sonucu telaşlanarak tedbirler alır. Vatani ve milleti için her türlü fedakârlığı yapan Murat Bey, engellerle ve asılsız suçlamalarla karşılaşınca özel hayatının muhasebesini yapar:

"İstikbâl hakkında kâfi bir me'yûsiyet benim için tam zamanda semme-i katı'adır. Maksûd-ı hayatım kalmamış olur. O ümîdi katl etmek üzereydim. Halden ve sıhhâten düşmek için şu sebepler maaziyâde kâfi iken bizim "gayret" arkadaşları "çoluk ve çocuk hasretine dayanamadı" isnâdından iyisini bulamadılar. Vakı'a benim kadar evlâdına merbût bir peder güç bulunur. Fakat mülk ve devlete olan muhabbet ve gayretim onları hiç yok hükmünde tutturmak için kâfidir. Hatınumdadır ki yalnız bir defa evlâd ü riyâlim hatırıma gelerek gözümden yaş fırlattı. O da mahkûmiyet hengâmındaydı. Bir gece uykusuz olarak uzandığım sırada onları düşünürken hikmetini takdîrden âciz buldukları idâm hükmü ve gazete rezâletleri üzerine korkularından tortop olarak ağladıkları gözümün önüne geldi. -Bunları bu kadar bahtsız etmek hakkına acaba ben mâlik miydim? sâili vicdânımda sakîl bir bâr şeklinde isbât-ı vücûd etti. Bir hayli düşündükten sonra oldukça teselli-bahş bir te'vîl bularak sükûnet buldum. İşte bu kadar. Sinirlerime gelen fevkalâde zaafın kalbe tesiri tabiidir. Bilecümle bahislerde olduğu gibi, çocuklarımdan aldığım mektûbları

okurken rikkatimin zahir olduğu olurdu. Lâkin bu gibi haller çoluk çocuk içinde oturanlarda bile müşâhede olunur” (1994: 149-150).

Murat Bey, Ahmet Rıza Bey’den kaynaklanan sorunlar nedeniyle Cemiyetten istifa eder. Birçok sıkıntıya katlandığı mücadelenin sonuçsuz kalması Murat Bey’in hem ruhî hem de fizikî sağlığını olumsuz etkiler;

“Bu haller beni fikren pek sarstığı gibi vücûdça dahi bir senelik kazancı kaybettirdi. Sevgili aile içinde imrâr-ı vakit etmeye ülfet eylemiş bulunan benim için diyâr-ı gurbet sıkıntıları, hasret, geniş maişet yerine kâ’im olan sıkı imsak vesaire tabii tesîrsiz kalmaz. Lâkin şunu kâfi sûrette temîn ederim ki bizimkilerin imlâya gelmez olan harekâtı bunlardan ziyâde vücûdumda tahrîbât icrâ ediyordu. Bunları hüsn-i idare etmek, yani kendileri ve takîb ettikleri fikr-i hürriyet ve medeniyeti âleme hedef ta’n ve istihzâ olmaktan vikâye eylemek üzere sarf edegeldiğim mesai-i daim bilhassa kendilerinin ehemmiyetsizlikleri ve Rıza Bey’in hodbinliği sebebiyle akim kalmaktaydı. Tahakkuk eden şu acı hakikatin büyük zararlarını ben çekiyorum” (1994: 223-224).

Terakki ve İttihat Cemiyeti üyesi sayılmak ümidi kalmayan Murat Bey, kendisiyle muhasebe yaparak, Cemiyetle fikirlerinin birleşmesinin sebeplerini açıklar:

“Velhâsıl bugün öteden beri mensup olduğum Cemiyet’e a’zâ-yı âile sıfatıyla dâhil olmak ümîdi münkâf olmuş demektir. Bu da vâki olan manâsız tecavüzler sebebiyle değildir. Çünkü hizmet-i vataniyye talîplerinin, öyle sathî tecavüzlerden müteessîr olarak geri çekilmelerini tecvüz etmek sûretiyle o hizmet-i mukaddesinin veya sâliklerinin kadirlerini küçültmek istemem. Birleşmemizi men’ eden esbâb mü’ehhiren tevâli eden esaslı sebeplerdir. Evvelâ -Hürriyet-i müstahsala bir taraftan Cemiyetin erkân ve efrâdı için dilediklerini yapmak, diğer taraftan başkaları için- Cemiyetçe hoş görünmediği halde -Kânûn-ı Esasî’nin bahşettiği hukuk-ı sarîha-i medeniyetten istifade etmeye bile müsaade etmemek yolunda telâkki edilmesi. Vâki’a buna özür olmak üzere ‘bizde hürriyet henüz yenidir, ülfet-i avama kadar sûi istimâlden vikâye etmek lazımdır’ deniliyor ise de iş bu iddia kat’iyyen merdûddur. Çünkü hürriyet her nevî tecavüzlerden masûn olması iktizâ eden ismet-i millîye demektir. Onu vikâye etmek iddiasıyla ahkâmına vâki olan tecavüz - esasen tecavüz olmak haysiyetiyle- onu mahv ve berbâd etmek üzere diğer tecavüzleri dâ’i bir kapı açmak demektir. Yani hürriyet tarîkati kâfi sûrette kendisine tecavüz olunamaması zemîni üzerinde teessüs olunabilip başka bir zemînde payidâr olamaz. Bunlar pek basit kavâid-i esasiyye-i siyasiyyeden iken tanınmaması Saniiyen-Devr-i istibdâdda

halkın nefretini dâ'i olmuş olan i'ânelere daha ziyâde icrâ-yı nüfûz etmek tarikiyle devam olunmaması ve bilhassa i'âne bedelâtının cihet-i sarfını mübeyyin olarak günü gününe cetveller neşr olunarak manâsız zanlara kapı kapamaması. Sâlisen-(Şûrâ-yı Ümmet) gazetesinin Cemiyetin haysiyetini muhîl bir sûrette intişâr etmesi. Râbian-İntihâb-ı umûruna müdâhale de asla isabet edememesi. Zaten Cemiyete dâhil bulunmuş olsaydım iş bu dört maddenin bu sûretle icrâsına mâni olmaya çalışırdım. Muvaffak olamayacağımı görünce dahi, Cemiyetten bi'l-istifâ kat' -ı alâka etmeye kendimi mecbûr görmüş olacaktım" (1326: 76-78).

II. Abdülhamit, Jön Türk muhalefetinin önünü kesebilmek için birçok yol denemiştir. Avrupa devlet başkanları nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Cemiyetin gazete ve mecmualarının kapatılmasını bu yolla sağlamıştır. Jön Türklerin muhalif hareketlerinden vazgeçmeleri ve yurda dönmeleri için Avrupa'ya birkaç defa temsilci yollamıştır. Ancak muhaliflerin ne yurda dönmelerini sağlayabilmiş ne de faaliyetlerini sona erdirebilmiştir (Tunaya 1952: 105).

Muhalifleri faaliyetlerinden vazgeçirmek ve yurda döndürebilmek maksadıyla II. Abdülhamit itimat ettiği hafiyelerden Ahmet Celalettin Paşa'yı Avrupa'ya gönderme yoluna gitmiştir. Celalettin Paşa, Avrupa'daki İttihatçıları yurda döndürebilmek ve hükûmete karşı takındıkları muhalif tutumlarını sona erdirmek için birtakım tekliflerde bulunmuştur. Ahmet Celalettin Paşa, hükûmetin tekliflerini adeta belgelendirmek amacıyla 10-22 Temmuz 1897'de Paris'te Hükûmet bildirisi yayınlamıştır (Kuran 1956: 54). Bu teklifler şu şekilde sıralanır:

"İttihat ve Terakki neşriyatını tatil ederse, Padişah umûmî af ilan edecek, Avrupa'dan ve sürgünden yurda dönenlere liyakâtlarına göre memuriyet verecek, tedricî olarak ıslahata başlayacak, Avrupa'daki talebelerin tahsillerini tamamlayabilmeleri için maaş bağlayacak, Avrupa'da kalacak olanlara ise, elçiliklerde görev verecekti. Bu teklifleri kabul etmeyip hükûmet ve Padişaha karşı hareket edenler, Osmanlı tebaasından çıkarılacaktı" (Karal 1995/VIII: 58).

Cemiyet üyelerini ikna etmek üzere 10 Temmuz 1897'de Paris'e gönderilen Ahmet Celalettin Paşa ve Necib Melha burada 13 gün kaldılar. Paşa, Cemiyetin önde gelen iki ismi Dr. Nazım ve Ahmet Rıza ile görüştü ve onları ikna etmeye çalıştı. Paşa, Cemiyet üyelerine İttihatçıların lehine af ilan eden resmî genelgeyi gösterdi. Bu genelgede ücretsiz pasaport verileceği, isteyenlerin öğrenimlerine devam edebileceği, Osmanlı topraklarında diledikleri yerlerde oturabilecekleri, maddî yardımda bulunulacağı, Avrupa'da okuyan talebelere 150 Frank maaş verileceği gibi hususlar açıklandı. Dr. Nazım ile Ahmet Rıza bu teklifi kabul etmediler. Serhâfiye Ahmet Celalettin Paşanın Paris Büyükelçisi Münir Bey ile Cemiyet üyelerini ikna etme girişimleri netice vermiş ve

Cenevre, Paris, Brüksel ve Kahire de bulunan Cemiyet üyelerinden bir kısmı hükümetin genelgesi ile ikna olmuşlardır. Böylece Cemiyetin Cenevre Merkez komitesi dağıldı. 60 kadar üye yurda dönmeyi kabul etti. *Osmanlı gazetesini* kapatıldı. İshak Sükutî Roma, Abdullah Cevdet Viyana, Tunalı Hilmi de Madrid elçilik tabipliğine atandılar (Ramsaur 1972: 71; Mardin 1992: 14.; Eyicil 1988: 13).

İttihatçıların bir kısmının, şahsi menfaatleri ön planda tutarak II. Abdülhamit'in maddi yardım ve devlet hizmetinde görev verme vaatleriyle Cemiyetten ayrılmalarını Dr. Nazım ve Ahmet Rıza dönemlik olarak değerlendirdiler. Ahmet Rıza ve Dr. Nazım ise faaliyetlerine devam ettiler. Bu ikisinin kararlı ve azimli çalışmaları birçok genci etkiledi. Dr. Bahaattin Şakir, Samipaşazade Sezai gibi gençler Cemiyete katıldılar (Eyicil 1988: 13).

Ahmet Celalettin Paşa'nın teklifine olumlu cevap verenlerden biri de Murat Bey'dir. Psikolojik bakımdan yıpranmış ve aile ocağına hasret kalmış olan Murat Bey, Ahmet Celalettin Paşa'nın teklifleri karşısında fazla direnç göstermeyerek 30 Temmuz 1897'de İstanbul'a döndü (Mardin 1992: 93-94; Kuran 1956: 58; Cevri 1909: 34; Ziya Şakir, *Son Posta*, 2 Ocak 1933).¹⁷ (Bazı kaynaklarda 14 Temmuz olarak geçmektedir. Karabekir 1982: 492; Ramsaur 1972: 71; Mardin 1992: 144) ve 10 bin kuruşla Şûrâ-yı Devlet Azalığına tayin edildi (Karabekir 1982: 492; Ramsaur 1972: 71; Mardin 1992: 144; Kocabaş 1991: 36; Beyatlı 1968: 118; Eyicil 1988: 13). Murat Bey İstanbul'a dönüşünü şu şekilde anlatmaktadır:

“Paris'e gidip Sen-Germen'de yerleştiğim sırada kayın biraderim Sabit Efendi ile adliye memurlarından Kadızâde Aziz Bey memuriyet-i mahsûsa ile nezdime geldiler. Kayın biraderimin gelmesine evlâd ü lyâle dair doğru haber almış bulunmak itibâriyle pek memnûn oldum. Lâkin avdet hususundaki mevâ'id-i âliyeyi tabii reddettim. Falan e filan icrâât yapılırsa davetlerine bile intizâr etmeksizin koşarak gideceğimi söyledim. Yoksa lakırdısını bile işitmek istemedim. Zaten Aziz Bey'in ma'hûd İzzet Bey'in bende-i hâsı bulunması emniyet-bahş değildi. Doğrusu şuydu ki Sultan Hamîd Hazretleri'nin ıslahat icrâ edeceğine katiyen ümidim kalmadığı gibi Sultan Hamîd devrinde benim için avdet etmek mutasavver olamayacağına hükmetmiştim. Bununla beraber gelenlere şûrû-tı avdeti mübeyyen bir levha verdim. Aynı hareketi aynı memuriyetle birkaç ay sonra gelen Ebüzziyâ Tevfik Bey ile Yûsuf Ziyâ Paşa'ya karşı icrâ ettim. Bu sûretle taraf-ı şahânedan gelen memurlarda kusûr yoktu. Artık onlardan istiğna getirdiğim halde Ahmet Paşa'nın memuriyetine fevkalâde ehemmiyet vermemek elimden gelmiyordu”

(1994: 240-241).

Ahmet Paşa'ya itimat ederek İstanbul'a gelen Murat Bey, ilk günden hayal kırıklığına uğrar. Gazeteler tarafından yapılan karalama kampanyaları, hakkında verilen jurnaller ve ailesi ile istediği yerde oturmasına müsaade edilmemesi, Murat Bey'e sıkıntı dolu günler yaşatır. Kışın kalacağı evin bile devletin önemli meselelerinden biri haline gelmesini hazmedemez:

“Beyâzîd'ta Nâzîm Paşa'nın konağını tutmak üzere söz kestik. Seraser Kapısı ve Beyazîd Camii münasebetiyle câiz olamayacağına hükmedilmiş. Teshîl-i maslâhat için bedel-i hazine-i hassadan verilerek Kabataş tarafında bir hâne isticârına irâde çıkmış. Garibi şuydu ki hep güzergâh-ı Padişahı üzerinde hane tuturmaya meyîl ve ârzûları meşhûd idi. İrâde Başkitâbetten Mefrûşât Müdürlüğü'ne verilmiş. O, dahî akrabadan birinin nihayet kırk lira karşılığı güç tutulacak bir hâneye (275) lira vererek tutmuş, anahtarı alelacele bize göndermiş. Hâneyi gördüm. Hayret ettim. Başkâtibe bir tezkîre yazdım. İki yüz yetmiş liraya tuttukları hanede bir o kadarda üste bana verdikleri halde oturamayacağımı beyân ettim. Sebep olarak hânenin elverişli olmadığını, bir de otuz liralık bir malın benim nâmıma olarak küllî meblağa tutulmak gibi irtikâb dolaplarına alet olamayacağımı gösterdim. O kış kaldım. Ertesi sene artık ilişemezler zannıyla İstanbul'da bir hâne ararken yine bırakmadılar. Nişantaşı'na kadar sürüklediler. Bir sene evvel ricâ ve tehdîdlere kulak vermeyerek Yerebatan'da oturmaya ısrâr ettimdi. Artık Hisar'a hasr-ı ikâmette karar bulmaya mecbûr olduk. Hasta bulunan refîkamda şu politika dolaplarına kurban oldu” (1326: 332-333).

Sarayın, İttihatçıların büyük çoğunluğunu ikna etmesi Cemiyetin varlığına büyük bir darbe indirmiştir. Saray, İttihatçıları ikna ederek çeşitli görevlere getirmesi ile Cemiyetin büyük oranda kırılmaya uğradığı inancına kapılmıştır. Ancak unuttukları bir nokta vardı ki o da İttihatçılar içinde mühim bir mevkiî haiz olan Ahmet Rıza Bey'in Sarayın tekliflerini kabul etmemiş olmasıdır. Ahmet Rıza Bey teşkilatçı bir kimliğe sahip olması yüzünden çok geçmeden Cemiyeti tekrar eski gücüne kavuşturmuştur. Ahmet Rıza Bey, Sarayın tekliflerine boyun eğen İttihatçıları da çok sert bir biçimde tenkit etmiştir. *Meşveret* gazetesinde imzasız olarak yayımladığı bir yazıda “istibdata” karşı olanları birleşmeye ve mücadeleye devam etmeye çağırıyordu:

“Genç Türkiye Partisi, ne bir kişinin ne de bir komitenin malıdır. O istibdâdın zulmünden doğmuş, millî temayüllerin bütünüdür. Ona bağlı olanlardan bazılarının çok mütaassıp, bazılarının Pozitivist olmaları neyi ifade eder. Müslüman olan ve olmayanlarımız, siyasi idealimizi gerçekleştirmek için birleşmemiz lazımdır” (Kara 1995/VIII: 519).

Cemiyet çalkantılı günler geçirirken, ileride Cemiyete farklı bir istikamet verecek olan bir hadise meydana gelir. 1899 Aralığında II. Abdülhamit'in kayınbiraderi Damat Mahmut Paşa,¹⁸ Bağdat Demiryolu yapımı imtiyazının İngiltere yerine Almanya'ya verilmesi gerekçesiyle oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'la birlikte yurt dışına kaçmıştır. Paşa'nın, Bağdat demiryolları imtiyazının bir İngiliz firmasına verilmesine ilişkin isteğinin yerine getirilmeyişi ve Adliye Nazırlığı yaptığı sıralarda hem kendi, hem de Seniha Sultan'ın adının "Skaliyeri Aziz Bey Komitesi"¹⁹ hadisesine karışması nedeniyle Nazırlıktan azledilmesi bunda etkili olmuştur (Shaw 1983/II: 258). Bu hadise neticesinde Paşa gözden düşmüştür. Daha sonraları Damat Paşa'nın bu olayla ilgisi olmadığı anlaşılmış, ancak azledilme olayına çok içeren Paşa bir daha Abdülhamit'le çalışmaya yanaşmamıştır. Siyasî baskılar ve dönemin sosyopolitik gerginlikleri Paşa'yı başka yollar aramaya itmiştir. Abdülhamit idaresine karşı olan ve ülkenin geleceği ile ilgilenen aydınların birer birer Avrupa'ya gittiklerini görenek kendisi de mücadelesini yurtdışında sürdürmeye karar verir. Sarayla olan soğuk ilişkiler Damat Mahmut Paşa'yı Avrupa'ya çeken bir başka etken olmuştur (Kuran 1948: 231-232). Kuran, onun Abdülhamit "istibdatına" karşı Jön Türk hareketi içinde yer alma kararından dolayı kaçtığı fikrini de ileri sürer (Kuran 1948: 143).

Jön Türkler arasında "harekât-ı necibâne" olarak isimlendirilen Damat Mahmut Paşa'nın yurt dışına kaçışı Abdülhamit'i çok telaşlandırmıştır. Hanedana mensup yüksek mevkili bir kişi olan Mahmut Paşa, Avrupa'da birdenbire Jön Türk hareketiyle yakından ilgilenmeye başlamıştır (Ramsaur 1972: 72). Mahmut Paşa burada meşrutiyet taraftarlarının safına katılmıştır (Ramsaur 1972: 72-73; Kocabaş 1991: 35; Karal 1995/VIII: 519-520).

"Abdülhamit derhal Paşa'yı geri getirme çarelerini aramaya başlamış ve Paşa'nın Avrupa'daki her hareketini yakından takip etmiştir. Yurt dışındaki temsilcilerinin de Mahmut Paşa'nın faaliyetleri ile uğraştıktan görülmektedir. Örneğin; Damat Paşa'nın Marsilya'ya varışında İstanbul'a gönderilen telgrafların masrafı konsolosluk gelirini aşmıştır" (Hanioglu 1981: 42).

Onların Avrupa'ya kaçmaları Cemiyet üyelerine güç vermiştir (Kuran 1956: 257 vd.). Abdülhamit, Mahmut Paşa'nın yurda geri dönmesi için Avrupa elçiliklerine ne gerekiyorsa yapmaları talimatını vermiştir (Bayar 1966/III: 723; Ramber: 49). Elçilerin, Damat Mahmut Paşa'nın geri dönmesi için yaptıkları teklifler olumlu bir netice vermemiştir. Damat gerekçe olarak şunu ileri sürmüştür; "kendi oğulları adına, II. Abdülhamit'in namûskârane saltanât etmesinden başka bir şey istemediğini" belirtir (Osman Nuri 1327/III: 1091). Damadı halkın gözünden düşürebilmek için yapılan propagandalarda bir netice vermemiştir (Ramsaur 1972: 73; Bayar 1966: 724; Osman Nuri

1327/III: 1085). Mahmut Paşa Avrupa'ya gittiğinde İttihatçılarla işbirliğine girmiştir. Onun İttihatçılar safında yer alması Cemiyete yeni bir istikamet vermiştir. Paşa'nın oğulları Sabahattin ve Lütfullah, İttihatçıları ortak bir program etrafında toplayabilmek için, "Umûm Osmanlı Vatandaşlarımıza" adıyla bir bildiri yayınlamışlardır (Kuran 1956: 297-298). Yayınladıkları bildirin hemen akabinde bir kongre tertip edilmesini sağlamışlardır. Kongre fikri ilk başta pek sıcak karşılanmasa da daha sonra; "...unsur-ı Osmâniye'nin emniyet ve itimâdını celp edecek namûslu zevât-ı muteberden mürekkep bir kongre teşekkül ederse, iştirâk etmek...hem borç hem fâideli olacaktır" (Ali Haydar Midhat 1946: 165) düşüncesiyle çoğunluk kongreye katılmıştır.

Mahmut Paşanın Avrupa'ya kaçarak İttihatçılar safında yer alması ve onların faaliyetlerine yön vermeleri ile İttihatçıları bir çatı altında toplama gayretleri Sarayı iyiden iyiye rahatsız etmiştir. Mahmut Paşa elçiler vasıtasıyla ikna edilmeye çalışılmış ancak Mahmut Paşa bu teklifi kabul etmemiştir. Onun bu teklifi reddetmesi neticesinde başka bir yol arayan Saray daha evvel Cemiyet için Avrupa devlet adamlarıyla temasa geçme işini hayata geçirmeyi uygun bulmuştur. Fransa'da ikamet eden Mahmut Paşa'nın iadesini Fransa hükûmetinden istemiştir. Fakat bu teşebbüsü de akim kalmıştır. Mahmut Paşa 1903'teki ölümüne kadar Paris'te yaşamını devam ettirmiştir (Ramsaur 1972: 83).

Ahmet Rıza Bey ve Dr. Nazım, Saray serhafiyesi Ahmet Paşa'nın tekliflerini reddederek birlikte faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Cemiyetin önemli bir kısmının Sarayın telkinlerinden dolayı Cemiyetten ayrılmalariyla sıkıntıya düşseler de azimli davranışları netice vermiş ve Cemiyet böylece Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'ın etrafında toplanmaya başlamıştır. Murat Bey'in Cemiyetten ayrılarak İstanbul'a dönmesi ile de büyük bir boşluk yaşanmış, bu boşluğu Ahmet Rıza Bey doldurmaya çalışmıştır (Mardin 1992: 234).

Prens Sebahattin ve Prens Lütfullah'ın 1902'de Paris'te tertip ettikleri Jön Türk kongresinde üyeler arasında fikir ayrılıkları baş göstermiştir. Cemiyet bu kongreden sonra ikiye ayrılmıştır. Üyelerin büyük çoğunluğu Ahmet Rıza ve Dr. Nazım'ın yanında yer almışlardır (Kutay 1984/I: 158). Kongrede fikir ayrılığının baş göstermesine neden olan görüş, Prens Sebahattin'in çoğunluğunu *anasırın* temsilcilerinden oluşan grupla yabancı güçlerin müdahale fikrini savunmasıdır. Ahmet Rıza ise Prens'in bu görüşüne Osmanlı hükûmeti haklarının ihlali manasına geleceğinden karşı çıkmıştır. Prens bütün faaliyetlerde *anasır* ile Ermeni, Rum, Bulgar ve Yahudilerle işbirliğine gitme kararı almıştır. Prens'in bu düşüncesi *anasır* arasında destek görmüş ve onların topyekün desteğini kazanmıştır (Eyicil 1988: 16-17; Mardin 1992: 83).

Paris'te tertip edilen I. Jön Türk kongresinden bir netice alınamayarak ayrılmıştı. Jön Türkleri ortak amaç etrafında birleştirmek maksadıyla 1907

tarihinde II. Jön Türk Kongresi tertip edilmiş ve bu kongreye Ermeni Taşnaksutyun partisi de davet edilmiştir (Kansu 1995: 78; Kuran 1945: 234). Kongrenin organizasyonunu Prens Lütfullah ile Arnavud İsmail Kemal düzenlemiştir. Kongreye davet edilenler de Prens Sebahattin, Prens Lütfullah ve İsmail Kemal'in isteği doğrultusunda davet edilmişlerdir. Prens Sabahattin'in anasır düşüncesinden olsa gerek kongreye umumiyetle Ermeni, Rum, Arnavut, Bulgar ve Yahudiler davet edilmiştir. Kongredeki anlaşmazlığın temelinde de bu fikir yatmaktadır (Hanioğlu 1986/I: 182-184). Prens Sabahattin, kongrede ABD ve İngiltere örneğini göstererek teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkezietçi bir yönetimden bahsetmiştir. Bu fikir üyelerin çoğunluğunca kabul görmemiştir. Üyelerin üzerinde ittifak ettiği tek konu ise Abdülhamit'in haledilmesi (Ramsaur 1972: 85-90). Düzenlenen II. Kongreden de bir netice elde edilemez. Bu kongrede üç başkan seçilir. Bu durum Jön Türkler arasındaki hizipçiliğin iyice su yüzüne çıktığının göstergesidir (Shaw 1983/II: 265). Bir bütünlüğün sağlanamadığı kongre neticesinde Cemiyet, Ahmet Rıza ve Prens Sebahattin grubu olarak ikiye bölünmüştür (Eyicil 1988: 20).

Prens Sabahattin, Rum ve Ermeni delegeler ve İsmail Kemal gibi kişilerin oluşturduğu grup yabancı müdahalesinden yana tavır koyarlarken, Ahmet Rıza, Doktor Nazım ve Hoca Kadri yabancı müdahalesine karşı çıktılar (Osmanlı, sayı 104, 16 Nisan 1902: 1). Kongre, Jön Türk hareketini birleştirmek maksadıyla toplansa da aralarında baş gösteren fikir ayrılığı neticesinde farklı gruplar ortaya çıkarmıştır. Prens Sabahattin, 1906'da Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziet Cemiyetini kurmuş, *Terakki* adlı gazete çıkarmaya başlamıştır. *Terakki* ve İttihat Cemiyeti ise Paris'te *Meşveret* ve *Şûrâ-yı Ümmet* ile Cenevre'de de *Osmanlı* gazetelerini yayımlamıştır. II. Jön Türk kongresine; Prens Sabahattin ve İttihatçı gruplardan başka, Meşrutiyet Cemiyeti, Ahd-ı Osmanî Cemiyeti, Londra'da Türkçe ve Arapça yayınlanan *Hilâfet* gazetesinin yazı kurulu, bir Ermeni örgütü olan Taşnaksutyun Cemiyeti, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi ve bazı Ermeni yayınlarının idarecileri iştirak etti. Kongrede Abdülhamit'in tahttan inmeye zorlanması, mevcut idarenin değiştirilmesi meşrutiyet ve *meşveret* usullerinin kurulması gibi önemli kararlar alınmıştır. Ordu içinde propaganda, halkın vergi vermemek suretiyle pasif direnişe çağırılması, hükûmete karşı silahlı-silahsız direnişler ve grevler düzenlenmesi, genel ayaklanma koşullarının hazırlanması gibi yöntemlerde anlaşılmıştır (Akşin 1980: 65; Eyicil 1988).

Terakki ve İttihat üyeleri toplumsal projeleri ve ilkeleri açısından farklı gruplardan oluşmuştur; devletin kurtuluşunu Osmanlılık ideolojisinde gören Prens Sebahattin grubu teşebbüs-i şahsiyeci ve âdem-i merkezietçi fikri benimsemiştir. Ahmet Rıza ve ekibi pozitivist ve milliyetçi, Mizancı Murat ve ekibi ise İslamcı görüşü temsil etmiştir (Emil 1982: 9-14).

Jön Türkler, muhtelif gruplar ve mahallerde faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Ahmet Rıza önderliğindeki Paris şubesi, Hoca Kadri'nin başında bulunduğu Kahire, İshak Sükuî ve Abdullâh Cevdet'in yönetimindeki Cenevre şubesi ile İbrahim Temo'nun Balkanların çeşitli yerlerinde kurduğu küçük şubeler ve son olarak da Kafkasya'daki şubeler faaliyet göstermişlerdir (İbrahim Temo 1987: 61). Adem-i merkezi yönetimi savunan Prens Sabahattin'in²⁰ grubuna Dr. Nihat Reşat, Dr. Sabri, Siret, Fazıl ve Zeki Beyler; Ahmet Rıza grubuna Dr. Nazım, Dr. Bahaattin Şakir ve Ferit Beyler katılmışlardır. Gruplar arasındaki fikir ayrılığı o derece ilerledi ki, husumete varacak şekil aldı (Ramsaur 1972: 85-90; Kocabaş 1990: 67).

4. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Giden II. Yol: Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Teşekkülü

1906 yılının Temmuzunda Bursalı Mehmet Tahir, Naki Bey, Talat Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbolat Bey ve Edip Servet Bey bir araya gelerek memleketin ahvali üzerine mülâhazalarda bulunurlar. Bu sohbetlerinden yaklaşık bir ay sonra Eylül 1906'da Şükrü Bleda'nın evinde bir toplantı tertip ederler. Bu toplantı neticesinde hükûmete karşı gizli çalışacak olan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni" kurarlar (Duru 1957: 13 vd; Şehsuvaroğlu 1959: 90, 309, Cevri 1909: 35, Aydemir 1970: 273, Şakir 1932). Mithat Şükrü Bey'in anısı bir an bile aklımdan çıkmayan Beş Çınar bahçesindeki bu toplantıda bir tüzük hazırlanmıştır. Üyelerin yalnız kendilerini üye yapan rehber ve iki üyeden başka kimseyi tanımayacağı, yemin şekli ve idama dair bir iki şart getirilir. İlk tahlif yeri Mithat Şükrü Bey'in evidir (Bleda, 1979).

Selanik'te, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti teşekkül olunmadan evvel bir cemiyet oluşumu için teşebbüslerde bulunulmuştur. Ömer Naci'nin de içinde bulunduğu bir grup asker isimsiz bir örgüt kurmuştur. Burada Ömer Naci'den başka Sapançalı Hakkı, Ali Şefik ve Hüsrev Sami vardır. İddiaya göre Ömer Naci, Rahmi Bey'le bir toplantıda tartışır ve küsüp ayrılarak Paris'e gider. Bu örgüt ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti henüz birleşmeden Nazım Bey Selanik'e gelir. Doktor Nazım Bey, Selanik'ten Paris'e yazdığı mektuba göre (Temmuz 1907 sonrası), diğer grupta Ömer Naci'ye bağlı bir iki zabıt, bir polis, birkaç da mülkiye memuru vardır. Bunlar çok tedbirsizce hareket etmektedir. Nazım, Bahaattin Şakir'in Ömer Naci'yi uyarmasını, ama kendilerinden ona bahsetmemesini ister. Ömer Naci'ye bağlı gruptan Sapançalı İsmail Hakkı'ya Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in hâfiyelik önermesine ilişkin de bir olay anlatır (A.C. Milliyet, 31 Temmuz-1 Ağustos 1934, 1-2).

O dönemde Selanik'te Cemiyet üyesi olan Nafiz Bey, Doktor Nazım'ın bahsettiği ihtiyatsız hareket eden grubun başka olduğunu, bunların birkaç hukuk öğrencisi, Mustafa adında bir berber ve hürriyetin ilanına yakın Terakki ve İttihat'a giren Nesimi Sanrı'dan oluştuğunu ifade eder. Ömer Naci küstüğün-

den değil, faaliyet alanını genişletmek için Hüsrev Sami ile birlikte Avrupa'ya gittiğini, o gruptan İškodra'ya gideceği günün gecesinde Sapançalı İsmail Hakkı, Enis Avni ve Ali Şefik'in Cemiyete üye olmasına aracılık ettiğini yazar (A.C. Milliyet, 16-18 Eylül 1934: 2). Selanik'ten Paris'e, 12 Mart tarihli mektupta Berber ile onun grubundaki Nesimi, Vefik, Cemil, Muhtar ve Hüseyin'in (son dördü zabittir) tevkifi yazılıdır (A.C. Milliyet, 29 Eylül 1934: 2). Ömer Naci daha sonra Doğu vilayetlerine ve İran'a gider. İran'da hakkında idam kararı alınır ve hapis yatar (A.C. Milliyet, 12 Ağustos 1934: 2).

Cemiyetin amacı, devletin iç işlerine müdahale ederek Bulgarları himaye eden Rus politikasını reddederek orduda görevli subayları Cemiyete kazandırmaktı (Karabekir 1982: 131; Eyicil 1988). Hücre biçiminde örgütlenen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Merkez-i Umûmî üyeleri Talat, İsmail Canbolat ve Rahmi Beylerdi. Gizli olarak örgütlenen Cemiyet üyelerinden sadece yemin merasimine getirilenler birbirlerini tanırdı (Karabekir 1982: 131. Tahlif için bk. aynı eser). Cemiyet, üye kaydedilmesinde Mason teşkilatına has bir usul tatbik etmiştir (Çavdar 1955: 51). 1/14 Eylül 1906'da Rahmi Bey'in önerdiği *Hilâl* adı ve hazırladığı tüzük kabul edilmiştir (Karabekir 1982: 136-138). İlk merkez oluşturulur. 8-18 Eylül 1906 tarihlerinde, Selanik'te Alatinî Köşkü karşısında, Ömer Naci Bey'in evinde²¹ toplanırlar. *Hilâl* yerine "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adı kabul edilir (Yalçın 1976: 5). Tanık Zafer Tunaya'nın, *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı eserinde Cemiyetin kuruluş tarihi olarak Eylül 1906 tarihi verilir. Cemiyet, Midhat Şükrü Bleda ve İsmail Canbolat'ın evinde teşekkül edildi. İlk toplantıdaki 10 kişi kurucu kabul edilir (Tunaya 1952: 8). Heyet-i Aliye; Talat, Midhat Şükrü ve İsmail Canbolat'tan meydana gelmiştir. Ekim 1906'da ilk tahlif gerçekleşir. 111 numarayla ilk tahlif olunan üye -İsmail Mahir ya da- Mülazım Mustafa Necip'tir. Talat Bey'in teklifiyle 18/31 Ağustos 1906 Selanik'te 10 kişi toplanır ve yaş sırasıyla numaralanırlar: 1-Selanik Askerî Rüştiye Müdürü Binbaşı Bursalı Tahir Bey, 2-Selanik Askerî Rüştiye Fransızca Hocası Binbaşı Nakî Bey, 3-Selanik Posta memuru Talat Bey, 4-Maarif memuru Midhat Şükrü Bey, 5-Selanik eşrafından Rahmi Bey, 6-Üçüncü Ordu Müşîri Yaveri Yüzbaşı Kazım Nami Bey, 7-Mülâzimievvel Ömer Naci Bey, 8-Mülâzimievvel Hakkı Baha Bey, 9-Mülâzimievvel İsmail Canbolat Bey, 10-Yüzbaşı Edip Servet Bey (Duru 1957: 14). Sonraki faaliyeti dört kişinin (Talat, Rahmi, Midhat Şükrü ve İsmail Canbolat) devam ettirmesi kabul görür. Rahmi, isim ve tüzük hazırlamakla görevlendirilir (Karabekir 1982: 175). Ondan sonra yine Ekim ayı içinde üye olanlar, Manyasizade Refik (116), İsmail Hakkı (Beşiktaş) Bey (132), Erkân-ı Harp Binbaşı İsmail Hakkı (Cafer Tayyar Eğilmez'in kardeşi) Bey (133), Erkân-ı Harp Binbaşı (Çolak) Fâik (135), Hüsrev Sami (136), Erkân-ı Harp Kolağası Tevfik (137), Mümtaz Yüzbaşı Halil (Kut, Enver'in amcası) Bey (138), Erkân-ı Harp Binbaşı Cemal (Paşa) Bey (150) (Eyicil 1988).

18 Teşrîn-i Evvel 1322/31 Ekim 1906'da Erkân-ı Harp Binbaşı Enver Bey Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne girer. Enver Bey'in numarası 152'dir (Karabekir 1982: 177). 30 Kasım 1906'da da Kazım Karabekir Cemiyete girer. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Manastır merkezi gayrinizâmi olarak kurulur. Merkezde Enver, Kazım ve Hüseyin Bey vardır. Enver ve Kazım Beylerin Cemiyete girmeleriyle birlikte Manastır'da Cemiyetin örgüt faaliyeti giderek hızlanır (Karabekir 1982: 525).

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, üyelerine örgütün oluşturulması ve faaliyetlerin başlatılması talimatını vermiştir. Enver Bey'e Manastır'da, Necib Draga'ya Üsküp yöresinde örgütü oluşturma görevi verilmiştir (Duru: 17; Tunaya 1952: 129; Ziya Şakir, *Son Posta*, 15.2.1933). Cemiyet, *Neyyir-i Hakikat* adlı bir gazete çıkartmış, yayınlarında da hükûmetin faaliyetlerini tenkit etmiştir. Cemiyet özellikle genç subayların Cemiyete katılmalarını amaç edinmiştir. Bu maksatla 3. Orduya dahil subayların büyük bir kısmını içine alarak faaliyet alanını genişletmiştir. Çalışmalarını tam bir gizlilik içerisinde yürüten Cemiyet, özellikle üye seçimlerinde çok dikkatli davranarak önceliği seçkin subaylara vermiştir. Bunlar, ülkede acil bir rejim değişikliğine inanan idealist gençlerdi (Lewis 2000: 203). Cemiyet, üye olarak kaydettiklerinden güvendiği ve iş yapabilecek kişileri çalışma bölgelerinde örgüt kurmakla görevlendirmiştir (Duru 1957: 15 vd.).

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti “istibdatı” yıkmayı amaç edinen ihtilalci bir Cemiyettir. İçinde barındırdığı çeşitli gruplar için Sultan Hamit'in “istibdat” rejiminin yıkılıp, Meşrutiyet'in ilan edilmesinden başka ortak bir amaç yoktur. “İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kuruluşundan amacına ulaştığı mutlu güne kadar yalnız bir fikre hizmet etti ki o da geçmiş yönetimin değiştirilmesi devletin yenilenme ve yükselmesi kutsal fikrinden ibaret idi” (Leskovikli Mehmet Rauf 1991: 10). Bütün Cemiyet üyeleri “istibdatı” yıkmının ancak Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle mümkün olduğuna inanmaktadır:

“Sultan Hamit her şeyi biliyor. Her şeyi işitiyor. Her şeyi görüyor. Anın her tarafta hâfiyeleri var. Anın haberi olmayınca hiç birşey yapılamaz. İyi biliniz ki Padişahın bir şeyden haberi yoktur. O bir kuş gibidir. Fenâlıkları vezirler paşalar yapıyor deniliyor sizi aldatıyorlar...Her millette iki sene askerlik edilirken sizi on sene ocağınızdan köyünüzden ananızdan uzak tutan yine o padişahın zulmüdür” (Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti 1325: 5).

Ancak, padişah aleyhindeki bu tür propagandanın ters tepkiyle sonuçlandığını gördüklerinde hemen bu düşüncelerinden vazgeçmişlerdir. “Abdülhamit'in şahsı aleyhindeki makaleler henüz neşvünema bulmamış efkârda (şüphe yok ki millet, nisbet kabul etmez bir ekseriyetle bu halde) su-i tesîr hâsıl ediyor. Onun için gazete ve neşriyâtta şahıs hakkında lisânın ta'dîl buyurulması veya hiç şahsından bahsedilmemesi hassaten ricâ olunur” (Ma-

nastır Merkezi'nden Paris'e, 11 Mart 1908 tarihli mektup için bk. A.C. "...İttihat ve Terakki", Milliyet, 3 Teşrin-i Evvel 1934: 2). Bu dönemde, Cemiyetin kazandığı önemli bir ideolojik özellik de yeni oluşmaya başlayan milliyetçiliktir (Hanioğlu 1987: 280-282). Özellikle Makedonya'daki yabancı kontrolü bu milliyetçi nüvelerin doğmasına yol açmıştır. O dönemde gerçekleşen iki olay bu düşüncenin gelişmesinde etkili olmuştur. Hakkı Bey adındaki bir zat, Jandarma tensikâtına memur General Degiorgis'i selamladıktan sonra ağlamıştır. Ayrıca 1902'de Rus konsolosunun öldürülmesi suçundan iki Türk erinin idam edilmesi tüm İttihatçıları son derece müteessir etmiştir (Bk. Hakkı, Şûrâ-yı Ümmet, 23 Eylül 1324: 2).

5. Paris ve Selanik Şubelerinin Birleştirilmesi: "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" Adının Doğuşu

1900'lü yıllardan beri Makedonya bölgesinde Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti bilinmekte idi (Okyar 1980: 8). Paris'te ise Jön Türkler arasında fikir ayrılıkları baş göstermiş, üyeler farklı gruplara bölünmüştür. Jön Türklerin Terakki ve İttihat Cemiyeti üyesi olan Dr. Nazım, Balkanlardaki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. O, Balkanlardan başlayacak bir mücadelenin daha çabuk bir netice vereceği düşüncesindeydi. Zira Balkanlarda kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin üyelerinin büyük çoğunluğu genç subaylardan oluşmaktaydı. Dr. Nazım bu durumu fark ettiğinden olsa gerek Paris'te kalmanın İttihatçı düşünce için bir fayda vermeyeceği inancındaydı. Ayrıca Cemiyete yeni kazandırılan genç üyelerle yeni şubeler açma yoluna gitmeyi de uygun görmüştür. M. Şükrü'ye Cenevre'de Cemiyetin bir şubesini açmasını önermiştir.

Dr. Nazım Bey, Paris'te uzun bir süre kalmanın bir fayda vermeyeceği düşüncesi ile Mithat Şükrü gibi Cemiyete kazandırdığı gençlerle yeni şubeler açma yoluna gitmiştir. Bu amaçla M. Şükrü'ye Cenevre'de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin bir şubesini açmasını tavsiye etmiştir (Bleda 1979: 15). Avrupa'da Cemiyet üyeleri umumiyetle neşriyat yoluyla faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Dr. Nazım bu faaliyetlerle bir yere varılamayacağını düşünerek daha aktif bir yol bulmak maksadıyla Selanik'e hareket etmeye karar vermiştir (Karabekir 1982: 131; Eyicil 1988). M. Şükrü, bu durumla ilgili bilgileri içeren bir mektup gönderir (Karabekir 1982: 24; Eyicil 1988). Rumeli'de, Türklere yapılan hain saldırılar ve haksızlıklara direnen Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin fikirleri hem Rumeli'de yayılmış hem de burada yeni şubeler açılmasını sağlamıştır (Karabekir 1982: 10).

Dr. Nazım şubeler arasında kopuk olan irtibatın sağlıklı yürütülebilmesi için çaba sarf etmiştir. Öncelikle İstanbul ve Paris arasındaki irtibatı güçlendirmiş, sonra Selanik ile teşkilatı bütünleştirmeye çaba sarf etmiştir. Dr. Nazım'ın öteden beri asıl maksadı yurda girip Cemiyetin teşkilat, neşriyat ve basın

faaliyetlerini yürütmekti. Fakat Nazım'ın yurda girmesi pek kolay gözüküyordu. Zira Dr. Nazım'ı hükümet vatan haini olarak itham etmiş ve gıyabında da idama mahkum etmiştir (Eyicil 1988).

Fakat Dr. Nazım Bey mutlak surette yurda girmeliydi. Onun en büyük arzusu bu idi. Bu düşüncesini hayata geçirmek için bir plan tertip etmiştir. Nazım Bey'in yurda girebilmesi ancak Yunanistan yoluyla olabildi. Cemiyet yöneticileri Dr. Nazım'ın Paris'ten Selanik'e gelebilmesi için Rum Komitecilerinin reisiyle görüşerek Yunanistan yolu üzerinden Selanik'e gelmesine karar verdiler. Plana göre Nazım Yunanistan'a ulaştıktan sonra Rum Komitecileri onu sınıra getireceklerdi. Buradan da uygun bir zamanda içeri girecekti. Cemiyet hemen harekete geçip Rum Komitecileriyle iletişim kurarak planın içeriği hakkında onlara bilgi vermiştir. Rum Komitecileri de bu hususta Cemiyete yardımcı olduklarına dair söz vermişlerdir. Cemiyet Nazım'a, Rum Komitecileri ile yaptıkları görüşmeyi ve izlenecek yol ile ilgili bilgiyi içeren bir mektup yollar. Nazım Bey, mektubu alır almaz derhal yola çıkar. Rum komitecileri Nazım'ı alarak Selanik'e götüreceklerini daha önce Talat Bey'e bildirmişlerdi. Dr. Nazım, Talat Bey'in yardımıyla gizlice Selanik'e ulaşmıştır (Ziya Şakir 1944: 15; Eyicil 1988). Nazım Bey, Selanik'te iki ay beklemek zorunda kaldı. Bu süre zarfında Rum Komitacıları Onu gizlediler. Ancak bu arada Rum Komitecileriyle Yenice Adasında bulunan Halil Paşa Komutasındaki askerler arasında münakaşa meydana geldi. Nazım, kendisini Selanik'e getiren Rum Komitacıları ile ilgili hiçbir şey bilmiyordu (Eyicil 1988). O devrin şartlarında Selanik'e gelmek yolculuk esnasında gizlenmek ve tanınmamak kolay bir iş değildi. Yolculuk sırasında Dr. Nazım kıyafet değiştirdi. Başında sarık, cübbe, sakal, siyah gözlük ve ayağında potin vardı. Bu şekilde modern bir hocaya benzemekteydi. Bu şekliyle Mithat Şükrü bile onu tanıyamadı. Dr. Nazım, Selanik'te Şükrü Bleda'nın evinde kaldı. Talat Bey'le de irtibat kurdu (Eyicil 1988). Nazım, Hoca Yakup Efendi müstear adını kullandı (Kuran 1945: 245).

Dr. Nazım, Selanik'e gelmeden önce böyle bir niyete sahip olduğundan Mithat Şükrü ile muhaberatında Selanik'te hamiyetli gayretli bir gence ihtiyacı olduğundan bahsetmiş, Bleda da posta baş katibi Talat Bey'i önermiş ve Nazım ile Talat'ın tanışıklığı bu şekilde başlamıştır. Nazım, Talat'a bir mektup yollayarak bu isteğini belirtmiştir (Eyicil 1988). Nazım, Paris'ten şubeler arasındaki irtibatı sağlamak için basın ve neşriyat faaliyetini devam ettirmek düşüncesindeydi. Bu nedenle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Paris merkezli Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin birleştirilmesi çalışmalarını başlatmıştır. Onun yumuşak Rumeli şivesiyle yaptığı peltek konuşmaları kendisini dinleyen gençleri etkiledi. Talat Bey ve Kazım Bey gibi gençlerle yakından ilgilendi. (Eyicil 1988).

Dr. Nazım kısa bir sürede Selanik teşkilatını tüm şubelerin merkezi durumuna getirdi. Şubeler arasındaki dağınıklığı giderdi ve irtibat sağladı. Cemiyeti gizli

bir ihtilal komitesi şeklinde örgütledi. Subayları da etkisi altına alarak tüm faaliyetlerini tek merkezden yürüttü. Cemiyete yeni gireceklerin kabulü hususunda talimatname ile genelgeler hazırladı. Yalnız bu talimatnameleri hazırlarken Mithat Şükrü, Miralay Sadık Bey, Binbaşı Fethi ve Manyasizâde Refik'in görüşlerini aldı. Talimatnamede yemin merasimi ilgili özelliklerin hazırlanmasında 1781 Fransız İhtilali'nde etkili olan Jakoben model örnek alındı (Kutay 1984/I: 158; Eyicil 1988).

Dr. Nazım, Cemiyetin isminin değişmesi fikrine sahipti. Bu düşüncesini de açıkça savunmakta idi. Ancak Nazım'ın düşüncesi o devrin şartları dahilinde üyelerce tasvip edilmedi. Onlara göre Osmanlı Hürriyet Cemiyeti bu adla tanınmış ve kabul edilmişti. Cemiyetin adının değişmesi istikrarsızlığa yol açabilirdi. Üstelik üyelerin böyle bir değişikliğe nasıl bir tepki verecekleri de bilinmiyordu. Nazım'ın telkinleri ile bir kısım Cemiyet üyesinin Cemiyetin adının değiştirilmesi önerisine olumlu bakması üzerine Cemiyetin isim değişikliğine dair fikirleri alınmak maksadı ile şubelere mektuplar gönderilmiştir (Bleda 1979: 31; Eyicil 1988).

Dr. Nazım Bey'in teklif ettiği Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismi şubelerce uygun bulundu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihat Cemiyetini birleştirmek için Dr. Nazım Bey'in teklif ettiği Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismi çoğunluğun oyuyla kabul edildi (Karabekir 1982: 131; Eyicil 1988). Nihayet 27 Eylül 1907 yılında iki Cemiyet, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir (Kuran 1945: 244; Eyicil 1988). Biri iç biri dış iki Merkez-i Umûmî olacaktır (Paris ve Selanik). Dr. Nazım'ın girişimleri sonucu birleşen iki Cemiyetle birlikte milliyetçiler de bir araya getirilmiş oldu. Bir anlaşma metni hazırlandı. Buna göre; merkezi Paris olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile merkezi Selanik'te olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 19 Şaban 1325/27 Eylül 1907 tarihinden itibaren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti namı altında "âtiyüzzikir şerait" ile ittihat etmiştir. İki merkezin birleşmesi için hazırlanan metnin maddeleri şu şekildedir: Madde 1, Cemiyetin biri dahili diğeri harici olmak üzere iki merkezi umûmîsi olacak ve bunlardan harici Merkez-i Umûmî Paris'te ve dahili Merkez-i Umûmî de şimdilik Selanik'te bulunacak ve her iki merkezin ayrı ayrı amirleri olacaktır. Madde 2, Maksâd-ı esası 1292 (1876) tarihinde neşrolunan Mithat Paşa, Kanun-ı Esası'nin tatbîk ve devamı meriyetini temînden ibaret olan Cemiyetin bu maksûda vasıl için istidât ve icabât-ı mahalliyayı nazar-ı dikkate alarak teşkilat ve vezâif-i efrâdı tayîn eden dahili ve harici ayrı ayrı iki nizamname de bulunacaktır. Madde 3, Umûr u Dâire-i maliyede Merkez-i Umûmîler her ne kadar müstakîl iseler de icabında yekdiğerine muavenete mecbûrdurlar. Madde 4, Dahil-i Merkez-i Umûmî de doğrudan doğruya irtibatında mahzûr görülen dahildeki şubât ve efrât Paris Merkez-i Umûmî vasıtasıyla muhabere etmek üzerine dahildeki Merkez-i Umû-

mî'ye tabî olacaktır. Madde 5, Harici Merkez-i Umûmî şubât-ı hariciyenin merciliğinden başka Cemiyetin harice karşı murahhaslığı vazifesini ifâ eyleyecektir. Hükümet ve matbuatı ecnebiye ile olan münasebâtın mesûliyetini harici Merkez-i Umûmiye ve dahildeki teşebbüsât ve icrââtın mesûliyeti de kâmilen dahili Merkez-i Umûmî'ye aittir. Madde 6, Merkez-i Umûmîler yalnız ikna ile yekdiğerinin harekâtı tadîle selâhiyettârdırlar. Madde 7, Cemiyetin vasıtâ-ı neşri efkârı şimdilik Türkçe *Şûrâ-yı Ümmet* Fransızca *Meşveret* gazeteleridir. Dâhili Merkez-i Umûmînin muavenet ve iştirâkiyle harici Merkez-i Umûmînin tahtı nezâretinde tab'ı neşredilerek "Şûrâ-yı Ümmet" ile Türkçe bilcümle neşriyâtta hârici Merkez-i Umûmînin tekâlifini nazarı dikkate almaya mecbûr olduğundan mesûliyetine dâhili Merkez-i Umûmî de iştirâk edecektir. 13 Eylül 1323 saat 1 ezânı (27 Eylül 1907) (Kuran 1945: 238; Tunaya 1952: 44; Bayur 1983: 59; Eyicil 1988).

Merkezi Paris olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile merkezi Selanik olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 27 Eylül 1907'de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında birleştirilmesiyle (Kuran 1945: 244) teşkilat amaç ve örgüt açısından dinamiklik kazandı. Böylece Paris merkezi harici, Selanik merkezi dahili olunmak üzere faaliyetler sistemli bir hale getirildi (Ramsaur 1972: 141-143, Eyicil 1988).

Sonuç

İstibdat idaresini meşrutî bir yönetime dönüştürerek herkese eşitlik ve adalet vermek maksadıyla 2 Haziran 1889 tarihinde İbrahim Temo (Ohri), Abdullah Cevdet (Arapkir), İshak Sükutî (Diyarbakır), Çerkez Mehmet Reşid (Kafkasya), daha sonra Hikmet Emin (Konya), Cevdet Osman, Kerim Sebâtî, Mekkelî Sabri Bey, Selanikli Dr. Nazım Bey, Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Bakülü Hüseyinzade Ali tarafından İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Gizli olarak teşekkül edilen Cemiyet, Carbonari ve Mason teşkilatlanmalarından da etkilenmiştir. Özellikle Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiyede gelişme gösteren Cemiyetin oluşumunda "istibdata" karşı duyulan hoşnutsuzluk ile Batıya karşı duyulan hayranlık yatmaktadır.

Cemiyet üyeleri faaliyetlerini umumiyetle basın ve neşriyat yoluyla yapmıştır. Abdülhamit idaresinin bir an evvel ortadan kaldırılmasıyla vatanın iç ve dış gailelerinin halledileceği düşüncesindeydiler. Abdülhamit, kendi idaresini yıkmayı planlayan gizli Cemiyetin varlığından haberdar olur olmaz Cemiyet üyelerine karşı siyasî baskı uygulamaya başlamıştır. Yakalanan Cemiyet mensupları mahkeme edilmeleri neticesinde umumiyetle sürgüne gönderilmekteydi. Askeri Tıbbiye'nin komutanlığına getirilen Zeki Paşa'nın sert uygulamaları Cemiyet üyelerinin bir kısmının öğrenim hayatlarına ve faaliyetlerine yurt dışında yapmalarına yol açmıştır. Bu kişilerden Selanikli Nazım hem öğrenimini tamamlamak hem de Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'i Cemiyete

te kazandırmak amacıyla Paris'e gitmiştir. Nazım'ın Paris'e gitmesiyle Cemiyet teşkilatlanma açısından önemli bir mesafe katetmiştir. Ahmet Rıza Bey'le görüşükten sonra Cemiyetin adı üzerinde ittifak oluşturulmuş ve bu Cemiyetin başkanlığına da Ahmet Rıza Bey getirilmiştir. Avrupa merkezli Cemiyetin faaliyetleri basın ve neşriyat yoluyla yapılmıştır. Yurt içindeki Cemiyet mensuplarına gazete ve neşriyatlar yabancı postahaneler vasıtasıyla iletilmekteydi. Ahmet Rıza ve Nazım'ın Paris'te faaliyetlerini sürdürürlerken Paris'e Damat Mahmut ve iki oğlu gelmiştir. Abdülhamit idaresiyle arası açılanlar Abdülhamit karşıtı grupların saflarına katılmaktaydılar. Mahmut Paşa ve iki oğlu da Paris'te İttihatçılar saflarında yer almışlardır. Onların Paris'e gelmeleri ve İttihatçılarla işbirliği içine girmeleri Jön Türk yapılanmasında yeni bir dönüm olmuştur. İttihad-ı Anasırı politik bir düşünce haline getiren Prens Sebahattin Jön Türk kongrelerinde bu düşüncesini savunarak Jön Türklerin fikir ayrılığına düşmelerine yol açmıştır. Prens özellikle, anasırlarla birlikte Abdülhamit idaresinin yıkılmasında dış müdahalenin yapılmasının zaruretine inanmaktaydı. Ahmet Rıza ve Nazım Onun bu düşüncesine şiddetle karşı çıkmıştır.

Jön Türk düşüncesinde ve gruplaşmasında Mizancı Murat Bey'de önemli rol oynamıştır. Çıkardığı *Mizan* adındaki gazeteyle düşüncelerini yayma imkanı bulmuştur. Abdülhamit, Jön Türklerin faaliyetlerinden rahatsızdı. Onların menfi tutumlarını bertaraf etmek için yabancı devlet başkanları nezdinde girişimlerde bulunarak, onların o ülkeden çıkmalarına ve yayınlarının kapatılmasını sağlamıştır. Jön Türk gruplarını dağıtmak için ikinci yol olarak onları ikna yoluna gitmiştir. Baş hafiyesi Ahmet Paşa'ya bu maksatla yollamıştır.

Paşa muhaliflerle yaptığı görüşmede hayli başarılı olmuş birçok muhalif devletin verdiği görevleri kabul etmiştir. Ancak Ahmet Rıza ve Nazım bu görevi kabul etmemiş dahası kabul edenleri de şiddetle tenkit etmişlerdir.

Avrupa'da muhalif gruplar arasında bu tür siyasî ve fikrî tartışmalar yaşanırken Balkanlarda yeni bir muhalif grup ortaya çıkmıştır. Talat Bey ve Bursalı Tahir ve arkadaşlarının başını çektiği bir grup muhalif "istibdat" idaresini ortadan kaldırarak onun yerine meşrûfî bir idareyi tesis etmek maksadıyla Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni oluşturmuşlardır.

Dr. Nazım Paris Tıbbiye Mektebini bitirdikten sonra bir süre görevini ve siyasî faaliyetlerini Paris'te devam ettirdiyse de O, neşriyat ve basın ile bir netice elde edemeyeceği düşüncesiyle yurda dönmeye karar verir. Nazım, Cemiyet üyelerinin yaptığı planla Rum Komitecileri vasıtasıyla Selanik'e gizli olarak gelmiştir. Hakkında idam kararı olan Dr. Nazım, kılık değiştirerek burada faaliyetlerine başlamıştır. Maksadı Paris ve Selanik şubelerini birleştirmek olan Dr. Nazım Cemiyet üyelerini ikna ederek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adının doğmasını sağlamıştır.

Netice olarak “istibdat” idaresine karşı duyulan hoşnutsuzluk, bir grup Tıbbiye talebesini bir oluşuma sevketmiştir. Meşrutî idareden yana olan bu gençlerin bir odun yığını üzerinde başlattıkları faaliyetleri birçok muhalifî bünyesine katarak büyük bir Cemiyet ortaya çıkartmıştır. Cemiyet meşrutî hareketin sembolü olarak tarihimizdeki yerini almıştır.

Açıklamalar

1. Gazetenin birçok neşriyatında bu isme rastlanmaktadır. Bu isimlendirmeye örnek olarak şu makaleye bakılabilir. “Kısm-ı Edebi”, *Şûrâ-yı Ümmet*, sayı 35, 24 Ağustos 1903: 3
2. Cemiyetin kurucularından ve Cevri müstear adıyla hatıralarını yazan Mehmet Reşid, *İnkılab Niçin ve Nasıl Oldu?* adıyla neşrettiği hatıratının 26-27. sayfelerinde kuruluş tarihi olarak şu malumatı vermektedir. “...1305 senesi Mayıs'ının 21. günü grubundan takriben bir saat sonra...”. Cevri'nin hatıralarını tam yarım asır sonra Romanya'da neşreden İbrahim Temo'da Mehmet Reşid'in vermiş olduğu tarihi verir. Mehmet Reşid, Cemiyetin kuruluşunu şu şekilde anlatmaktadır. “Konuyla Hikmet Emin, Diyarbakırlı İshâk Sukuî, Ohrili İbrahim Edhem, Arabgirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşid ismini taşıyan bu beş arkadaş 1305 senesi Mayıs'ının yirmibirinci günü grubundan takriben bir saat sonra Mekteb-i Tıbbiye'nin hamamı önündeki odun yığınları üzerinde içtimâ ederek, istikbâl-i vatanın parlak bir ferdâsı olduğunu tebşîr eden güzel bir mehtâb altında, birkaç sene sonra İttihâd ve Terakki ismini alan İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin temelini attılar”(Cevri 1909: 26-27).
3. Ali Birinci, Mehmet Reşid ve İbrahim Temo'nun hatıralarına dayanarak Cemiyetin ilk adını “İnkılab-ı Osmanî” (2000), Rıza Tahsin ise “İttihad-ı Osmanî” olarak verir (1328: 113).
4. Genç (Young) ve Yeni (New) kelimelerinin 19. asır Osmanlı reform hareketlerindeki çağrışimleri için bk. Lewis (1991: 16-17).
5. İbrahim Temo Birindis, Napoli'ye giderek burada mason locasını Ziyaret etmiştir. Burada elde ettiği bilgilere dayanarak Cemiyeti buna benzer şekilde teşkilatlandırmıştır. Üyelere verilen numaralar Carbonari Teşkilatı üyelerine verilen numaraların bir örneğini teşkil etmekteydi. Bk.(Ramsaur 1972: 32).
6. “Memleketimizde millî terbiyenin ihmal edilmesi bizi küçültmüş, Avrupa'yı büyüt müştür. Yeni meydana atılmış, biraz süslenmiş, yazmamak şartıyla Fransızca'yı muhteserân öğrenmiş ve hatta bir tarihte Bulvar Dazitaliyen'de bir pansiyonda 21 gün oturmuş bir beyefendinin aşağı yukarı fikri sathisi şudur; "Ay ne kadar geriyiz! Hayat Avrupada'dır. Biz sönüğüz, ölüyüz. Bizim talihimiz muhâldir. Biz pek aşağı mahlûkuz. Türk olmak ayıptır. Hele müslümân olmak vahşi olmakla müsâvidir. Biz bir şey yapamayız.” Evet, bu kafa birçoklarımızın kafasıdır. Bu zihniyet rûhumuzu küçültüyor. Gaye-i emelimizi uzaklaştırıyor.” Celal Nuri (1916: 51-54), ayrıca bk. Kazım Karabekir (1995), Kırmır (1324), M. Hazik (1324).
7. Cemiyetin yayın organlarından *Osmanlı* gazetesinin ilk sayısında “Makam-ı Akdes-i Cenab-ı Hilafetpenahiye” başlığıyla II. Abdülhamit'e bir arıza takdim olunmuştur. İmparatorluğun idarî, iktisadî ve siyasî durumunun belirtildiği arızada

- islahata duyulan aciliyetten bahsedilmiştir (*Osmanlı*, sayı 1, 1 Kanun-ı Evvel 1897: 1). Cemiyet, Osmanlı toplumunu bilinçlendirmek ve asrın gerektirdiği islahatları hükümetin yapması hususunda uyardığını görev olarak addetmekteydi (*Osmanlı*, sayı 1, 1 Kanun-ı Evvel 1897: 2). İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkenin idarî, iktisadî, sosyal ve kültürel açıdan gelişmesi için meşrutiyetin bir an evvel ilan edilmesi taraftarıydı. Faaliyetlerini ve propagandalarını meşrutiyetin ikame edilmesi yolunda sarf etmişlerdir.
8. Serasker Rıza Paşa Meşrutiyet taraftarı olduğu için görevinden azledilir. Bk. Serasker Rıza Paşa (1325/1909), *Hülâsa-i Hatırat*, İstanbul: Matbaa-i Askeriyye. Eser, günümüz harflerine aktarılmıştır. Esbak Serasker Mehmet Rıza (1947).
 9. Bahriye Mülazımlarından Nurettin Tevfik (1324). “Bir gün sekiz dokuz saatlik meşâgilden mütevellid bir bî-tâbi-i tahassüsle dairemenden çıkmış, beynimi kasıp kavuran tuhaf bir hiss-i elime ile evime gelmişim. Üç yüz on Şubatı’nın dondurucu bir Pazar gününe müsâdif olan o yevm-i nikbet bütün hâne halkında mahiyeti meçhûl bir hiss-i girye-perver ikâz etmişti. Kollarını açıp bir meleik safvetleriyle çırpına çırpına baba!... diye üzerime atılan çiğerparemi kollarım arasına aldığım vakit bütün mevcutiyet-i hissiyem garip bir hiss-i bükâ ile titriyordu. Güya o gün ruhlarımız ağlamamak için bir iştiyâk; mübrem bir ihtiyâk hissediyordu. Büyük bir iş-tahsızlıkla yemek yemiş sigaramın dalgalana dalgalana yükselip dağılan dumanları arasında kanepeye uzanarak dalıp gitmişim.” (Mehmet Kemal 1324: 3-4).
 10. Mehmet Kemal’in *Bir Arkadaşımın Defter-i Hayatı*’ndan adlı hatıratının “Zindan Kapısında” bölümünde, eşi eve *Hürriyet* isimli bir gazete getirmiş ve bundan dolayı ‘istibdat’ polisince tevkif edilen bu kadın yaşadıkları olayları şu şekilde anlatmaktadır; “- Efendi! Düşününüz ki...Ben bir zevceyim...Bir dulum... Altı yaşındaki kızımı... Görseniz...o da babasını ister... Bu gece komşuya bıraktım... Acaba bizim ki...Şimdi kar, âfâk-ı istibdâd-ı maziye bir kefen, çekiyor. Zindan kapısında bir polis, bir istibdâd polisi bu dul kadına bakıyordu” (Mehmet Kemal 1324: 5).
 11. Mehmet Celal, *Zindan Kapısında-Yâdigâr-ı Hürriyet* adlı hatıratının “On bir Temmuzda Bir Fal” başlıklı bölümünde ‘istibdat’ döneminde kocası sürgüne gönderilen bir kadın anlatılır; “Ruhunun yegâne ilticagâhı kalbinin şefkâtlı bir penâhi olan refik-i hayatı, birkaç hâfiye köpeğinin hanûmanlar yıkan, ocaklar söndüren, yetimler ağlatan jurnali üzerine uzak, pek uzak enflere sürülmüş, bir kadın istibdâdın dehşetli bir darbesiyle cerihedâr olmuştu” (Mehmet Celal 1324: 12).
 12. “Devr-i sabıkta istibdâd taraftarı olan memurlar halkın başına bela kesilmişlerdi. Ve bâ-husus Anadolu ahâlisi adeta bu zalimlere harc-güzâr olmakta ve zincir esâretleri altında inlemektedirler. Ahâli bunlara karşı tevazû gösterdikçe bunlar şımırıyor adeta milleti kendilerine köle olmak üzere yaratılmış oldukları zehâblarına kadar varıyorlardı. Binâenaleyh bunlar Anadolu’da yapmış olduğu tecavüzât ve kanun-ı şikenâne muamelâtını Rumeli cihetlerinde yapmak kabil olamıyordu. Köylü usanınca alçak eşeğe binmek kolay olur fehvasınca Anadolu’da ve bâ-husus Kastamonu’da vur abalya gidiyordu. Şu fakr u milletten vergi-i temettü, pul parası, köprü parası, maarif teşhizat-ı hazine namlarıyla aldıkları paralardan başka bir de arada sırada hicâz ianesi ayn-ı zebide, ayn-ı zerka su yolları ianesi alırlardı.” Mekteb-i Sultani’den Menşe-i Süleyman Kadızâde Rifat (1324), Padişah Aldattı mı

- Aldandı mı, (- Devr-i sabık faciaları, taşra memurları rezâletleri, millet düşmanları, ve hâl-i hâzır icrââtı-Cennetmekân Sultan Murad Hazretlerinin zât-ı şahâneye yazılmış bir tezkîresi), s. 2.
13. “Redd-i Elkazıb ve İkdâm’a Cevab”, Osmanlı, sayı 62, 16 Safer 1318/2 Haziran 1316/15 Haziran 1900, s. 2-3.
 14. Mehmet Yuşa, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne'nin birinci sınıf öğrencisiyken İsmail Paşa ile Zeki Paşa'nın takibi sonucu, bir gece odasından çağılır ve suçlu bulunarak tevkif edilir. Daha sonra Harbiye'ye getirilerek üç ay hapsedilir. Mağdûrin-i Siyasiyyeden Arapgiri Mehmet Yuşa (1325: 19-20.
 15. İsmail Hakkı (1326), “Dokuz yaşına girdiği halde yüzünü görmediğim oğlum Seyfullah Sanma Oğlum! Muhit-i nâzı ramız icâbı bir babanın evlâdına fezâil ü kemâîât-ı ahlâkiyyeyi telkîn edememek halinde bulunduğu bir zamanda sana ithâf etmek istediğim şu kitaptan ders-i ibret alırken; hak ve hakikâti müdâfaa etmenin, vatan uğrunda şehit düşmenin en büyük saadet-i dünyevîyeye muâdil olduğunu unutma!”
 16. Süleyman Sırrı (1335), *Bekirağa Bölüğünde, Orada Neler Gördüm*, İstanbul: Hukuk Matbaası.
 17. Ahmet Paşa'nın dönüşü için kendisini ikna etmekle görevlendirilmesine ılımlı bakan Murat Bey, Ahmet Paşa ile karşılıklı görüşür ve düşüncelerinden taviz vermeden dönmeye karar verir. Bu kararından dolayı vicdanî muhasebe yapar; “Yani âlemin zânnı doğru idiye benim için söze, taahhüde, yemine bile kâfiyen emniyet etmek câiz değildi. Burası böyle. Lâkin emniyet etmek asla câiz olmayan şu makama ben bilâ-şart ve bilâ-kayd teslim-i nefis edersem? Sırf cinnet olacak değil mi? Öyle olmakla beraber emsâlsiz bir tarziye olmuş olmayacak mı? Af ve ulvîyyet ile mukâbele muhtemeldir. Onu icrâ ettirecek kadar his ve temyîze tesadüf olunursa kim kazanacak? Yirmi senelik haklı veya haksız zânn-ı umûmî benim teslimiyetim günlerinde muvakkaten olsun haksız ve becâsiz tanıtarak terk olunacak. Padişah'a sözüne, namûsuna, taahhüdüne emniyet olunacak ser-efrâzların biri nazarıyla bakılacak değil mi? Demektir ki memleket ile beraber Padişah dahi kazanacaktır...Bütün tarih-i beşeriyet zübdesini zihnimden geçirdim...Meşhûdat, mütâlaat, hikmet-i ahvâlin tedkikâtı semeresi olarak ibret-i âleme koymaya lâyük hafâyâ-yı ruhanîye makamında görüyorlardı. Ufkumu küçülttüm, kendi hayatıma, mevcutiyetime hasr-ı enzâr ettim. Düyûn-ı Umûmiye'de iken bazı mühim meselelerdeki gazamın teferruâtını der-hatır ettim...” (Mizancı Murat 1994: 274-275).
 18. Damat Mahmut Paşa'nın yurt dışına kaçışı ile ilgili daha geniş bilgi için bk. *Midhat Paşa ve Damat Mahmut Paşa Hazretinin Sultan Abdülhamit'in Emriyle Keyfiyet-i Şehâdetleri*, İstanbul: Mizan Matbaası, 1315 [1896]; ayrıca bk. Rifat Süreyya (1324), *Midhat Paşa'nın Katilleri ve Midhat ve Damat Mahmut Paşaları Nasıl Boğdular*, İstanbul.
 19. “Skaliyeri Aziz Bey Komitesi İstanbul'daki Prodos Mason Locası üstatlarından Kleanti Skaliyeri'nin kurduğu ve Abdulhamit'i tahttan indirerek Beşinci Murat'ı tekrar tahta çıkarmak isteyen Cemiyet. Bk. Ahmet Bedevi Kuran 1948: 122 vd. Ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “V. Murat'ı Tekrar Padişah Yapmak isteyen Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi”, *Bellelen*, cilt 8, sayı 30, Nisan 1944: 245 vd.

20. Prens Sabahattin, Edmond Demolinsin, *Aquoi Tiers la Superiorite de Anglo Saxon* (Anglo Saksonların İlerlemelerinin Sebebi Nedir) kitabıyla, Osmanlı Devleti'nin sosyal bünyesini tahlil eder. Ona göre bütün fenalıkların müsebbibi istibdat idaresidir. İstibdat idaresi devrilir yerine meşrutiyet idaresi tesis edildiğinde memleket kurtuluşa erecektir. Prens Sabahattin (1912), *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, s. 18; Prens Sabahattin'in ülkenin kurtuluşu için önerdiği reçeteye dair Ramsaur şunları söyler; "Programının acele kararlaştırılmış bir kararlar dizisinden başka bir şey olmadığı ortadadır ve anlaşılabilir Türkiye'de geçirdiği çocukluk ve gençlik yıllarında da kendi ülkesini incelemek olanağına sahip olmamış, eğitimi sonucu, Türk'ten çok Avrupalı'ya benzemiştir" (Ramsaur 1972: 105-106).
21. Ev toplantılarının dışında Selanik gazinoları genel bir toplantı yeri olmuştur ve bunlar konu üzerine yazılan eserlerde çokça anlatılmıştır. "Meydanın iki yanında gazinolar vardır. Bunların en büyükleri, rıhtım üzerine düşen (Olimpos), karşısında (Kristal), bunun üst yanında da (Yonyo) gazinoları vardır. Bu üç gazinonun İttihat ve Terakki tarihinde önemli yerleri vardır. Hele, Yonyo, hemen hemen İttihatçıların toplandıkları, konuştukları yerdi" (Kazım Nami Duru 1957: 19).

Kaynakça

- Jön Türk ve Ermeni, Hak*, sayı 1, 8 Ramazan 1318.
- Redd-i Elkazıb ve İkdâm'a Cevab, Osmanlı*, sayı 62, 16 Safer 1318/2 Haziran 1316/15 Haziran 1900.
- A.C., *Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikâlara Göre İttihat ve Terakki, Milliyet*, 3 Teşrin-i Evvel 1934.
- A.C., *Milliyet*, 12 Ağustos 1934.
- A.C., *Milliyet*, 16-18 Eylül 1934.
- A.C., *Milliyet*, 29 Eylül 1934.
- A.C., *Milliyet*, 31 Temmuz-1 Ağustos 1934.
- Abdullah Cevdet (1316), *İki Emel, Mısır-el-Kahire: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*.
- AKŞİN, Sina (1980), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ALİ HAYDAR Midhat (1946), *Hatıralarım*, (1872-1946), İstanbul: Akil Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1970), *Enver Paşa*, cilt 1, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BAHRİYE Mülazımlarından Nurettin Tevfik (1324), *Menfâdan Avdet -Yadigâr-ı Hürriyet*, İstanbul: Matbaa-i Ahmet Kamil.
- BAYAR, Celal (1966), *Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Giriş*, cilt 3, İstanbul: Baha Matbaası.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1983), *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt 1, Ankara: T.T.K.

- BEYATLI, Yahya Kemal (1968), *Siyasî ve Edebi Portreler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- BİRİNCİ, Ali (2000), *Tarih Yolunda*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- BLEDA, Mithat Şükrü (1979), *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- CAFER, Seydahmed Krimer (1324), *Unutulmaz Gözyaşları*, İstanbul: Hilal Matbaası.
- CELAL, Nuri (1916), *Tarih-i İstikbâl*, cilt 2, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası.
- CEVRÎ (Çerkes Mehmet Reşid) (1909), *İnkılab Niçin ve Nasıl Oldu?*, Kahire: Matbaa-i İctihat.
- ÇANKAYA, Ali Mücellitoğlu (1968-1969), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 3 cilt, Ankara: Mars Matbaası.
- ÇAVDAR, Tevfik (1995), *Talat Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- DANIŞMEND, İ. Hami (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 4, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- DURU, Kazım Nami (1957), *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, İstanbul: Sucuoğlu Matbaası.
- EMİL, Birol (1982), *Jön Türklere Dair Vesikalar I*, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ENVER PAŞA (1991), *Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)*, (haz. Halil Erdoğan Cengiz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esbak Serasker Mehmet Rıza (1325), *Hülâsa-i Hatırat*, İstanbul: Becid Basımevi.
- EYİCİL, Ahmet (1988), *Dr. Nazım Bey*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- HAKKI, Şûrâ-yı Ümmet, 23 Eylül 1324.
- HANIOĞLU, M. Şükrü (1966), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- _____ (1986), *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- İSMAİL Hakkı (1326), *Vatan Uğrunda Yahut Yıldız Mahkemesi*, İstanbul: Kitabhane-i İctihat.
- İTCMKD, 20 Temmuz 1906, tahrîrât no 45.
- KANDEMİR, Feridun (1975), *Jön Türklerin Zindan Hatıraları, 1848-1903, Bir Devrin Siyasî ve Fikri Tarihi*, İstanbul: Muhit Yayınları.
- KANSU, Aykut (1995), *1908 Devrimi*, (çev. Ayda Erbal), İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARABEKİR, Kazım (1982), *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu*, (haz. Faruk Özerengin-Emel Özerengin), İstanbul: Türdav Ofset Tesisleri.
- _____ (1995), *Bir Düello ve Bir Suikast, Nefret Müstebîdlere, Nefret İstibdâdi Yaşatanlara*, (haz. Faruk Özerengin), İstanbul: Emre Yay.

- KARAL, Enver Z. (1995), *Osmanlı Tarihi*, cilt 8, Ankara: T.T.K.
- KARPAT, Kemal H. (1967), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- KOCABAŞ, Süleyman (1960), *Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918)*, İstanbul: Vatan Yayınları.
- KOLOĞLU, Orhan (1991), *İttihatçılar ve Masonlar*, İstanbul: Gür yayınları.
- KURAN, Ahmet Bedevi (1945), *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Tan Matbaası.
- _____ (1948), *İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Tan Matbaası.
- _____ (1956), *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Baha Matbaası.
- KUTAY, Cemal (1984), *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları, Bir Devir Aydınlanıyor*, cilt 1, İstanbul: Yayl. y.
- LESKOVİKLİ Mehmet Rauf (1991), *İttihat ve Terakki Ne İdi*, İstanbul: Arba Yayınları.
- LEWIS, Bernard (2000), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: T.T.K.
- _____ (1991), *The Political Language of İslam*, London: The University of Chicago.
- M. Hazik (1324), *Hürriyet*, İstanbul: Tıbbiye-i Askeriye Matbaası.
- M. Nihad (1327), *Bekir Ağa Bölüğü Fâciaları Yahut Serâir-i İstibdâddan Bir Nebze, Dersaadet: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı.*
- Mağdûrin-i Siyasîyyeden Arapgirli Mehmet Yuşa (1325), *İstibdadın Zehirleri Yahut Bir Menfînin Sergüzeşti*, İstanbul: Ruşen Matbaası.
- MARDİN, Şerif (1992a), *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)*, 2 cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1992b), *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler*, cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MEHMET, Kemal (1324), *Bir Arkadaşımın Defter-i Hayatından-, Naşiri Mehmet Kemal*, İstanbul: Matbaa-i Ahmet Kamil.
- MEHMET, Celal (1324), *Zindan Kapısında-Yâdigâr-ı Hürriyet, Dürbün Önünde, On Bir Temmuzda Bir Fal*, Dersaadet: Matbaa-i Ahmet Kamil.
- Mekteb-i Sultanî'den Menşe-i Süleyman Kadızâde Rıfat (1324), *Padişah Aldattı mı Aldandı mı*, (- Devr-i sabık faciaları, Taşra memurları rezâletleri, Millet düşmanları, ve hâl-i hâzir icrââtı-Cennetmekân Sultan Murad Hazretlerinin zât-ı şahâneye yazılmış bir tezkîresi).
- MEŞVERET, 23 Teşrîn-i Evvel 1896.
- _____, sayı 3, 8 Kânun-ı Sâni 1908.
- _____, sayı 4, 15 Kânun-ı Sâni, 1908.
- Midhat Paşa ve Damat Mahmut Paşa Hazretinin Sultan Abdülhamit'in Emriyle Keyfiyet-i Şehâdetleri, İstanbul: Mizan Matbaası, 1315 [1896].

- Mir'ût-i Sicil-i Me'mûrin-i Osmanîye veya İnkılâb-ı Ahîr-i Osmanideki Ricâl-i Afife-yi Devlet*, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1325 [1909].
- Ziya Şakir "İttihâd ve Terakki Nasıl Doğdu" *Son Posta*, 9.2.1932
- Mizân Muharriri Mehmet Murat (1994), *Mücadele-i Millîye, -Gurbet ve Avdet Devirleri-*, (haz. Sabahattin Çağın - Faruk Gezgin), İstanbul: Nehir Yayınları.
- OKANDAN, Recai Galip (1968), *Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasî Gelişmesi)*, İstanbul: İ.Ü.H.F. Yayınları.
- OKYAR, Fethi (1980), *Üç Devirde Bir Adam*, (haz. Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Osman Nuri (1327/1911), *Abdülhamîd-i Sani ve Devr-i Saltanât-ı Hayat-ı Hususîyesi ve Siyasîyesi*, İstanbul: Vilâyet Matbaası.
- OSMANLI, S. 1, 1 Kanun-ı Evvel 1897.
- _____, S. 62, 15 Haziran 1900.
- _____, S. 104, 16 Nisan 1902.
- _____, S. 31, 1 Mart 1899.
- Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Kardeşlerine Hediyesidir, *Hayye-alel Felah*, Taşbaskı, 1325
- PETROSYAN, Yuriy Asatoviç (1974), *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- POLAT, H. Nazım (2000), *Bir Jön Türk'ün Serüveni, Dr Şerafettin Mağmumi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Bûke Yay.
- Prens Sabahattin (1912), *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- RAMBER, Lui (tz.), *Gizli Notlar*, (yay. haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser.
- RAMSAUR, Ernest Edmondson (1972), *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (çev. Nuran Ülken), İstanbul: Sander Yayınları.
- Resneli Ahmet Niyazi (1326), *Hatırat-ı Niyazi Yahut Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmaniden Bir Sahife*, İstanbul: Sabah Matbaası.
- REY, Ahmet Reşit (1945), *Gördüklerim, Yaptıklarım, (1890-1922)*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Rıza Tahsin (1328), *Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, cilt II, İstanbul: Kader Matbaası.
- Rifat Süreyya (1324), *Midhat Paşa'nın Katilleri ve Midhat ve Damat Mahmut Paşaları Nasıl Boğdular*, İstanbul.
- SELİM, Kohen (1328), *Malûmât-ı Etfâl*, İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası.
- Serasker Rıza Paşa (1325/1909), *Hülâsa-i Hatırat*, İstanbul: Matbaa-i Askeriyye.
- SHAW, Stanford J. – Ezel Kural (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, (çev. Mehmet Harmanacı), İstanbul: E Yayınları.

- ŞEHİSUVAROĞLU, Bedi N. (1959), *II. Meşrutiyet ve Atıf Bey*, Belleten Nisan 1959, cilt 23, sayı 90.
- ŞERAFETTİN, Mağmumi (1916), *Düşündüm ki*, Kahire: Yusufiye Matbaası.
- SIRRI, Süleyman (1335), *Bekirağa Bölüğünde, Orada Neler Gördüm*, İstanbul: Hukuk Matbaası.
- TANSEL, Fevziye Abdullah (1950-1951), *Mizâncı Mehmet Murat Bey*, İ.Ü.T.D., cilt 2, sayı 34.
- TANSU, Semih Nafiz (2003), *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları.
- TEMO, İbrahim (1939), *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Hidemât-ı Vatanîye ve İnkılab-ı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1998), *İslamcılık Cereyanı I, İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler*, İstanbul Cumhuriyet Gazetesi.
- _____ (1952), *Türkiye'de Siyasal Partiler, 1908-1918*, cilt 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1944), *V. Murat'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi*, Belleten, cilt 8, sayı 30.
- ÜLKEN, Hilmi Z. (1992), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yayınları.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit (1962), *İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Nasıl Girdim, Yakın Tarihimiz*, cilt 1, sayı 1, İstanbul.
- _____ (1976), *Siyasal Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- YUNUS Nadi (1325), *İhtilâl-i İnkılâb-ı Osmanî 31 Mart- 14 Nisan 1325 (Hadisât, İhtisasât, Hakâyık)*, Dersaadet: Matbaa-i Cihan.
- _____ (1326), *Menfa Köşelerinde- Refikimin Ruznâme-i Hayatından-*, Dersaadet: Sahib ü Naşiri İkbâl Kütüphanesi, Sahibi Hüseyin, Artin Asaduryân Matbaası.
- ZİYA, Şakir, "İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Öldü", *Son Posta Gazetesi*, 27 Kanun-ı Evvel 1932.
- _____, *Yakın Tarihin Üç Adamı, Talat, Enver, Cemal Paşalar*, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyem Anadolu Kitap Deposu, Ahmed Saïd Matbaası.
- _____, *Son Posta*, 1 Şubat 1933.
- _____, *Son Posta*, 2 Ocak 1933.
- _____, *Son Posta*, 15.2.1933.

From İttihad-ı Osmani (The Committee of Ottoman Union) to İttihat ve Terakki (The Committee of Union and Progress)

Dr. Taner ASLAN*

Abstract: This study deals with the historical events which occurred following the establishment of İttihad-ı Osmani Cemiyeti (The Committee of Ottoman Union) until the time the committee was named İttihat ve Terakki (The Committee of Union and Progress). İttihad-ı Osmani Cemiyeti (The Committee of Ottoman Union) came into existence as a reaction to the absolute rule of Abdülhamit II and under the influence of the new developments in the West. The Committee was originally established in the Military Medical Academy, and it quickly became popular among the students of the Academy. Its members were mostly young people. The Committee was then named Terakki ve İttihat (Progress and Union) as a result of the collaborative work of Ahmet Rıza in Paris and Dr. Nazım, whom the Committee had sent to Europe. In the meantime, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti (The Ottoman Liberty Society) was founded in the Balkans by Mehmet Tahir of Bursa, Talat Bey and their friends again as a reaction to “absolute rule”. The eventual name – İttihat ve Terakki Cemiyeti (The Ottoman Committee of Union and Progress) – was adopted when The Ottoman Liberty Society centered in Salonica united with the Ottoman Committee of Progress and Union centered in Paris.

Key Words: Committee of Ottoman Union, Progress and Union, Ottoman Liberty Society, Ottoman Committee of Union and Progress

* Aksaray University, Faculty of Science and Letters, Department of History / AKSARAY
taneraslan1972@mynet.com

От Общества Османского Единства и Согласия к Комитету Османского Союза и Прогресса

Др. Танер АСЛАН*

Резюме: В данной работе речь идет о исторической хронике создания Общества Османского Единства и его преобразования в Комитет Османского Союза и Прогресса. Общество было образовано как протест против абсолютного правления Абдульхамида 2-ого, под влиянием новых прогрессивных течений с Запада. Оно организовывается впервые в Медицинской Военной Академии, активными членами его были в основном молодые студенты. Один из лидеров -Ахмет Риза находился в то время в Париже. Вскоре в Париж был направлен Др. Назим. В результате их совместной работы общество получает новое название -Общество Единства и Прогресса. Тем временем на Балканах, против абсолютного правительства, Мехмет Тахир, который был родом из Бурсы и Талат Бей с товарищами организуют Общество Османского Освобождения. Центром нового общества стал город Селаники. Позже, это общество объединяется с Обществом Единства и Прогресса, центр которого находился в Париже, в итоге этого слияния образуется Комитет Османского Союза и Прогресса.

Ключевые Слова: Иттихат-и Османи, Терраки ве Иттихат, Общество Османского Освобождения, Османи Иттихат ве Терракки Джемиyeti

* Аксарайский Университет ,Научно- Литературный Факультет,Кафедра Истории./ г.АКСАРАЙ
taneraslan1972@myynet.com